

Međunarodna interdisciplinarna konferencija

**THE RISE OF RIGHT-WING POPULISM IN THE WESTERN
WORLD AND NEW PERSPECTIVES FOR THE LEFT**

Filozofski fakultet, Zagreb, prosinac 2018.

Novoosnovano udruženje studenata filozofije (NOUS) od 13. do 14. prosinca 2018. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu organiziralo je međunarodnu konferenciju pod nazivom *The rise of right-wing populism in the western world and new perspectives for the left*. Službeni jezik konferencije bio je engleski. S obzirom na uspon desničarskog populizma u modernom socio-političkom kontekstu, cilj konferencije bio je ponuditi uvid u uzroke, razloge i pojedinosti specifične za ovaj fenomen te ponuditi praktične smjernice za ljevičarsku opoziciju. Konferencija je bila domaćin studentima sa šest različitih sveučilišta i institucija iz pet različitih zemalja. U daljnjem će se tekstu posebno navoditi institucionalna afilijacija samo onih izlagača koji nisu u povezani s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu.

Nakon službenog otvaranja konferencije eminentna filozofkinja Nadežda Čačinović održala je plenarno izlaganje pod nazivom *Mora li ljevica biti nova?* u kojem je rekapitulirala i valorizirala napore popularne i akademske ljevice u 20. stoljeću te je time podij bio otvoren ostalim sudionicima konferencije.

Prvi na redu bio je Dimitrije Birač s portala radnički.org s izlaganjem *Značaj radničkih stožera u političkoj borbi protiv desnice*, gdje se gledalo na primjere stožera u praksi, specifično na obranu Rafinerije Sisak i brodogradnje Uljanik, tvrdeći da je radnički stožer put prema radničkom organiziranju koje je centralno u obrani radničkih prava i borbi protiv desnice. Nadalje, Birač spominje važnost antifašizma za ljevicu te naglašava da antifašizam na području Hrvatske ima svoje korijene u radničkoj borbi.

Sljedeći na redu bio je Karlo Mikić s Odsjeka za filozofiju s izlaganjem *Meta-liberal politics: An introductory case for a collectivist model of ideological-nations*. Ideja izlaganja bila je pokušati generalizirati liberalizam s pojedinaca na grupe gdje bi se

pozivanjem na pravo samoodređenja utemeljila zajednica na ideološkoj osnovi koja bi osigurala mogućnost neometanog provođenja željenih politika te onda teoretizirati okvir u kojemu bi takve grupe mogle zamijeniti nacionalne ili etničke države. Poslije Mikića došao je red na Filipa Draču s Odsjeka za filozofiju s izlaganjem *A History of Reactionary Objections to the Labour Theory of Value*. U svom izlaganju Drača je krenuo od moderne formulacije radne teorije vrijednosti, koja se pripisuje Adamu Smithu te koja postulira tri forme zarade: plaće, profit i najam, koje odgovaraju trima klasama: najamnim radnicima, kapitalistima i zemljoposjednicima. Budući da radna teorija vrijednosti predstavlja vrijednost kao produkt ljudskoga rada, Drača bilježi subverzivni zaključak da samo najamni radnici stvaraju vrijednost na temelju svojega rada te komentira potrebu konzervativnih ekonomskih teoretičara, kao što su William Jevons, Carl Menger i Leon Walras, da osmisle alternativne teorije vrijednosti. Prema Drači, ove se teorije mogu svesti na drukčiju artikulaciju iste bazične ideje: profit zahtijeva virtuoznu žrtvu kapitalista, jednaku ili čak veću nego najamnog radnika, stoga je kapitalist opravdan u ostvarenom profitu.

Sljedeća na redu bila je Viktorija Ćurlin s Odsjeka za antropologiju s izlaganjem *Between Emancipation and Nation*. Izlaganje se bavilo marksističkim interpretacijama rodnih politika i ideologija u postkomunističkim zemljama istočne Europe. Ćurlin naznačuje socijalističko nasljeđe ženske emancipacije unatoč nedavnoj retradicionalizaciji borbe za ravnopravnost. U modernom kontekstu javlja se sukob unatoč novih političkih snaga, na obje strane centriran oko koncepta onoga što desnica naziva rodnom ideologijom. Izlaganjem je bila dana analiza navedenog sukoba iz pozicije historijskog materijalizma.

Konferencija se nastavila izlaganjem Roberta Raosa s Odsjeka za filozofiju Sveučilišta u Rijeci *Internet Rhetoric: The rise of the Alt-Right through meme culture*. Izlaganje je ocrtalo važnost interneta naspram masovnih medija kao platforme kojom se u današnjici šire ideje, mišljenja i ideologije vezane za politički diskurs. Centralni fokus bio je na novonastaloj *meme* kulturi koja koristi svojevrstan jezik kojim desnica uvelike napreduje u širenju svojih ideja, dok s druge strane, kako autor ističe, ljevica gubi zbog prevelike intelektualizacije koja je odbojna mlađim naraštajima.

Raos završava svoje izlaganje praktičnim sugestijama za ljevičarsko korištenje interneta i *meme* kulture u svrhu odupiranja desničarskome populizmu.

Sljedeći na redu bio je Virgil W. Brower s Northwestern sveučilišta u Americi s izlaganjem *The Protestant Ethic and the Spirit of Microtargeting: Fake news, social media & evangelic populism*. Brower utemeljuje svoje izlaganje u onome što Weber naziva religijskim pojmovima zvanja i pojedinčeve vjere u to da ga se zove, koji omogućavaju eksploatiranje unutar kapitalizma, te povezuje niz ostalih religijskih pojmova s modernim sofisticiranim statističkim metoda manipulacije kojima se cilja na osvajanje izbora. Izlaganje spominje takve teme kao što su *cyberdemokracija*, *big data*, mikrotargetiranje, algoritmi vjerojatnosti te ih smješta u moderni politički kontekst i povezuje s religijskim pojmovima.

Nakon Browera na red dolazi Geoff Callaghan sa Sveučilišta u Torontu s izlaganjem *Dissent and legitimacy*. Callaghan naznačuje da se disidentski činovi često shvaćaju kao izvaninstitucionalni po svojoj prirodi. Ljudi postaju disidenti kada postoje određene okolnosti koje onemogućavaju mogućnost obznanjivanja nezadovoljstva uobičajenim proceduralnim mehanizmima. Prema Callaghanu, ovakva slika stvara ideju marginalizacije, bespomoćnosti i obespravljenosti disidenata te se stoga širi impresija da su disidentski činovi zadnja stvar koja se može učiniti ako su ostali deliberativni procesi iscrpljeni. Callaghanovo se izlaganje bavilo analiziranjem ove impresije te ju Callaghan na kraju negira i odbacuje.

Sljedeći na redu bio je Daniel Mayerhoffer s Odsjeka za političku znanost Sveučilišta u Bambergu s izlaganjem *PEGIDA in Dresden, Germany: A mixed-methods case study of a persistent right-wing street protest in context of social media*. Mayerhofferovo se izlaganje centrira oko desničarskog populističkog pokreta zvanog *Patriotic Europeans Against Islamization of the Occident* u Dresdenu (Njemačka) koji je pokrenut 2014. godine. Izlaganje istražuje odnos PEGIDA protesta i njegove percepcije unutar društvenih medija da bi se razumjelo kako bi se usprkos lokalnoj ograničenosti ovaj pokret mogao održati i povećati svoj utjecaj. Izlaganje prikazuje rezultate kvalitativne i kvantitativne analize te nudi kompjutacijski model kojemu je koautor Mayerhoff. Rezultati

ističu važnost filter *bubbleova* i korištenja strategija unutar društvenih medija.

Posljednje izlaganje prvog dana konferencije održala je Valerie Scheibenpflug s Odsjeka za filozofiju Sveučilišta u Beču s izlaganjem *The Hegemony of the Right Wing Populist Discourse and the perspectives of the Left*. U svom izlaganju Scheibenpflug komentira motivaciju i ideje iza aktualnih antimigrantskih činova unutar kontinentalne Europe te nudi skicu današnje formacije desničarskog diskursa s obzirom na antimigrantske pobune, narativa prijetnje intrakulturalnog pluralizma i jačanja strukturalnog nasilja zbog antimigrantskih politika europskih desničarskih vlada. Nadalje, izlaganje proučava na koji su način demokratske aspiracije za jednakost i solidarnost artikulirane unutar suvremenih društvenih pokreta te nudi načine za poboljšanje istih.

Drugi dan otvorila je Lorena Drakula s Odsjeka za filozofiju s izlaganjem *Analiza medijskih istupa GO!*. Cilj izlaganja bio je prezentirati kontekstualizaciju novoformirane političke stranke GO! (Generacija obnove) s obzirom na hrvatsku i globalnu političku scenu. Analiza nudi uvid u pitanja o ciljanom biračkom tijelu, platformama i specifičnostima kojima se stranka GO! pokušava istaknuti.

Sljedeći na redu bio je doktorand Matija Štahan s Odsjeka za komparativnu književnost s referatom *Neliberalna demokracija ili liberalna nedemokracija: Po čemu Hrvatska (ne)nalikuje Mađarskoj i Poljskoj?* U izlaganju Štahan pokušava učiniti jasnim manjak identičnosti poljskoga i mađarskog sociopolitičkog konteksta s hrvatskim te izjasniti nužne preduvjete potrebne za slobodarski okvir dostojan za istinski pluralizam mnogobrojnih političkih pozicija. Nadalje, Štahan tvrdi da bi prije mogli razumjeti Hrvatsku kao liberalnu nedemokraciju nego neliberalnu demokraciju.

Nakon Štahana nastupio je Karlo Seke s Fakulteta filozofije i religijskih znanosti s izlaganjem *Julius Evola – novi idol alternativne desnice*. U svome izlaganju Seke proučava propoziciju da alternativna desnica, koliko god ona bila fragmentirana, posjeduje zajedničku teorijsku bazu identificiranu kao ekstremni tradicionalizam. Uz pokušaj diferencijacije neokonzervatizma i paleokonzervatizma alternativne desnice centralna je ideja

izlaganja utvrditi konceptualne sličnosti i različitosti teorijske baze alternativne desnice s idejama oca radikalnog tradicionalizma Juliusa Evola.

Izlaganje koje je uslijedilo održao je Dajan Plačković s Odsjeka za filozofiju *Backsliding Democracy, Civic Disengagement and the Rise of the Right*. Plačković komentira eroziju političke demokracije na globalnoj razini s rastućim tendencijama prema ekstremizmu u mladim ljudi. Širenje antidemokratskih tendencija, pojavljivanje svakojakih populističkih pokreta te činjenica da ankete pokazuju jačanje ekstremnih stavova unutar generalne populacije navode Plačkovića na, između ostalog, proučavanje odnosa između rasta desnice i manjka građanske zainteresiranosti, između manjka građanske zainteresiranosti i globalnog demokratskog *backslidea* te nam postavlja pitanje – može li se ovaj trend preokrenuti i, ako da, kako?

Uslijedilo je izlaganje Frana Radonića Mayra s Odsjeka za filozofiju *Neoliberalizam i rast populizma*. Cilj je Mayrova izlaganja prikazati ekonomski utjecaj neoliberalizma na temeljne društvene vrijednosti u svrhu osvjetljavanja problema rasta populizma te kako bi mogli formulirati koherentnije odluke vezane za poželjan smjer za budućnost.

Sljedeća na redu je bila Marija Antić s Odsjeka za sociologiju na Hrvatskim studijima u Zagrebu s izlaganjem *Manipulacija značenja: utjecaj i doprinos Izjave Znanstvenog vijeća HAZU u diskursu o rodnoj ideologiji*. Antićino izlaganje centrira se oko rodne ideologije i aktualne diskurzivne borbe vođene u javnosti u nedavnih par godina. Antić proučava kontemporarni utjecaj Izjave Znanstvenog vijeća za obrazovanje i školstvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te komentira da izjava unosi novi moment u diskurs o rodnoj ideologiji.

Sljedeći na redu bio je Luka Žeravica s Odsjeka za filozofiju na Hrvatskim studijima s izlaganjem *“Closed Borders” Arguments of David Miller*. U prvom dijelu izlaganja Žeravica prezentira Millerov argument protiv otvorenja granica za imigrante. Prema Žeravici, Miller tvrdi da države posjeduju teritorijalnu jurisdikciju pa stoga imaju pravo na održavanje društvenog reda, reprezentaciju njezinih stanovnika i da stanovnici imaju pravo zauzeti određeni prostor. U drugom dijelu izlaganja Žeravica prezentira Kukathasovu kritiku Millera.

Nakon Žeravice riječ je preuzeo Karlo Jurak s Odsjeka za povijest Sveučilišta u Zagrebu s izlaganjem „*Stare*” i „*Nove*” elite kao srž desnog populizma. U svom izlaganju Jurak komentira kako se moderni desni populizam mora razumjeti, ne kao sukob između odnarođenih sila i autentičnog naroda, nego već kao sukob između elita. Zaključuje da je temeljni prigovor koji dolazi iz ekstremne desnice onaj da su elite postale suicidalne te da ih treba zamijeniti novim i zdravim elitama.

Konferencija je došla kraju izlaganjem profesorice Marijane Bijelić s Odsjeka za južnoslavenske jezike i književnosti s temom *Teorija urota i modusi iracionaliteta suvremenog desničarskog popularizma*. Bijelić opisuje moderno doba kao doba krize zapadne kulture koja je utemeljena na prosvjetiteljskoj tradiciji. Komentira jačanje desnice i metodu stvaranja mitologije koja omogućava desnici idealizaciju svoje pozicije te posljedično ocrtavanje protivnika kao ideološki nastrojenog proizvođači etikete kao što su kulturalni marksizam i rodna ideologija. Cilj izlaganja bila je poredbena analiza elemenata desničarske ideologije u zapadnim državama.

Danijel Starčević

Međunarodna interdisciplinarna konferencija

FILOZOFSKI I ZNANSTVENI ASPEKTI VEGANSTVA

Filozofski fakultet u Zagrebu, 30. svibnja – 1. lipnja 2019.

Između 29. svibnja i 1. lipnja 2019. godine u Zagrebu u prostorijama Knjižnice Filozofskog fakulteta održana je trodnevna međunarodna interdisciplinarna konferencija pod nazivom *Filozofski i znanstveni aspekti veganstva* u organizaciji NOUS-a, prva takva akademska konferencija u svijetu u cijelosti posvećena razmatranju veganstva kao društvenog fenomena iz različitih društveno-humanističkih i prirodoslovnih perspektiva. Službeni jezici konferencije bili su hrvatski i engleski.

1. dan

Sociologija hrane. Hrana i dijeta kao socijalni konstrukti
Prof. dr. sc. Jasminka Lažnjak s Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu otvorila je konferenciju prikazivanjem nekoliko teoretskih okvira za proučavanje nutricije kao socijalnog fenomena. Konceptualni model koji koristi (McGinn, 1991) prati standardni antropološki pristup definiranja sustava kulture, a u fokus joj dolaze društveno strukturalne razlike i specifični kulturni konteksti istovremeno naglašavajući socijalno odgovornu prehrambenu naviku.

Historijski materijalizam i oslobođenje životinja Filip Drača kreće s kritikom oskudnosti marksističkih istraživanja razlike životinje i čovjeka, što rezultira prešutnim prihvaćanjem životinja kao dozvoljenoj eksploataciji. Koristi klasični marksizam kako bi pokazao nužnost ukidanja *vječne istine* da su ljudi u svakom načinu proizvodnje koristili upotrebljavali životinje kao resurs.

Opravljanost ropstva i usporedba Holokausta u aktivizmu životinjskih prava Petra Pajtak, mag. educ. geogr. et hist., preispituje etičnost taktika aktivista za prava životinja s argumentima za i protiv takve retorike. Ukazujući na uobičajene pogreške u komunikaciji i interpretaciji pokušava evaluirati opravdanost takvih usporedba u različitim kontekstima

Violence/Non-violence: Gary L. Francione's „New abolition— / Steven Best's „Total liberation— Matej Matičević prilazi temi

borbe za životinjska prava kroz perspektivu dvojice dijametrički suprotnih autora. Prvo daje prikaz Garyja L. Francionea, koji zastupa tezu da ljudi edukacijom mogu prihvatiti veganizam kao moralni imperativ, a zatim dr. Stevena Besta, koji podupire direktne akcije bez kompromisa.

Veganstvo i koga se tiče Luka Oman, predsjednik udruge Prijatelji životinja i posebni savjetnik ministra poljoprivrede za područje zaštite životinja, zastupa veganstvo kao sveobuhvatni pojam održivog življenja tiče se svih, neovisno o tome zanima li ih ili ne ovaj rastući globalni pokret.

Veganski aktivizam na YouTubeu Marijeta Bradić s doktorskog studija komparativne književnosti prezentira preliminaran pregled istaknutih strategija za vegansko orijentiran videosadržaj. Važnost i utjecaj najveće videoplatforme na svijetu privukla je pažnju veganskih aktivista i postala od vitalne važnosti za širenje aktivističkih poruka. Nakon što klasificira najčešći tip sadržaja veganskih kanala, daje prikaz uobičajenih strategija veganskog aktivizma, poput *zero waste* pokreta, minimalizma, frugalizma i antikonzumerizma.

Imperativ interpretacije: Specizam i Standpoint teorija Sofia Huerter sa Sveučilišta u Washingtonu govori o zahtjevima znanstvenika u životinjskoj etici da se feministička *standpoint* teorija proširi na neljudske životinje. Centralno je načelo *standpoint* feminizma tretiranje ženskog iskustva kao točku otpora muške hegemonije koja dominira tradicionalnim poljima znanja; s obzirom na to da je pozicija podređenosti pod patrijarhatom strukturalno drukčija od muške, ona postaje plodan izvor znanja o cijelom društvenom poretku.

2. dan

O kriteriju za posjedovanje moralnog statusa Prof. dr. sc. Neven Petrović, pročelnik Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Rijeci i prvi prevoditelj Petera Singera, svojim je predavanjem otvorio drugi dan konferencije. Diskutirajući o Singerovoj poziciji izloženoj u knjizi *Oslobođenje životinja*, Petrović izaziva Singerovo gledište i ukazuje na njegova ozbiljna ograničenja. Izlaganje pruža pregled i procjenu uobičajenih kriterija kojima se želi opravdati uključivanje ili isključivanje

određenih bića u sferu zaštite koja nečijim interesima pruža moral.

Gađenje i Veganstvo Lia Curtis-Fine sa Sveučilišta Brandeis implikacijama evolucijskog temelja gađenja, kroz odnos osjećaja gađenja i jačinu moralnih sudova, pretpostavlja se da vegani i vegetarijanci, koji su to na etičkim osnovama, donose slabije (u smislu intenziteta) moralne odluke. Proučavanjem empiričkih sadržaja izlaganje pokušava dokazati da je slučaj suprotan.

Is the Crop Harvesting Argument a Problem for Veganism? Tadej Todorović s doktorskog studija filozofije Sveučilišta u Mariboru rast popularnosti veganizma u *mainstream* medijima povezuje s rastom angažiranosti o veganskim argumentima. Jedan je od takvih argumenata *Crop Harvesting Argument* zloglasnog Piersa Morgana. Izlaganje istražuje alternativne prigovore tom argumentu koji se ne svode na klasično brojanje smrti. Prvo prezentira preciznost i potencijalne probleme u istraživanju smrti životinja u žetvi usjeva, a zatim prilazi argumentu kroz um-tijelo problem, gdje se problematizira ideja da su sve životinje svjesne i stoga vrijedne obzira.

Where's the Cow?: The Referent –Beef Obscures Amanda McMullen sa Sveučilišta u Miamiu govori o tome kako se u govoru o životinjama zaklanim i pripremljenim za ljudsku konzumaciju mijenja i jezik kojim se referira na mrtvo meso životinje (slanina, kulen, špek). Ključno je što se termini ne referiraju na meso živog bića i te termine zovemo *sakriveni jezik*. Postavlja se pitanje što je ta gluma govora. Karakteristični je efekt takvog govora ublažavanje krivnje mesojeda zbog radnje koja mu je u najmanju ruku nelagodna.

Can animals think and feel why is veganism the answer Martina Dolgoš s Medicinskog fakulteta u Zagrebu počinje izlaganje kratkom definicijom veganstva, zatim slijedi sumirani medicinski pogled na veganstvo sa savjetima i instrukcijama koje vegani moraju slijediti kako bi ostali zdravi. Objašnjava kako životinje osjećaju i misle te pokazuje široki aspekt svjesnosti kod životinja.

3. dan

Vegan, vegetarijanac ili omnivor Doc. dr. sc. Ivana Rumora Samarin s Prehrambeno-biotehnološkog fakulteta otvorila je

posljednji dan konferencije predavanjem o pozitivnim faktorima uravnotežene veganske prehrane, ali i rizicima koji prijete od implementacije necjelovite veganske dijete.

Lauderdale's Paradox and Veganism Fran Radonić Mayr propituje mogućnost kreiranja veganskog svijeta unutar kapitalističkog sustava. Prezentirajući ideje Jamesa Maitlanda, da privatno i javno bogatstvo imaju inverzan odnos, dovodi u pitanje veganske argumente o odnosu mesne proizvodnje i vode, deforestacije, degradacije zemlje i klimatske krize koji zapravo vode u nove investicijske mogućnosti.

Filozofija, aktivizam, zakonodavstvo i svakodnevna primjena Robert Međugorac s doktorskog studija filozofije održao je izlaganje u kojemu je dao prikaz razvitka prava životinja unutar filozofske literature, od izdavanja knjige Henryja Salta *Prava životinja*, preko revolucionarnog djela *Oslobođenja životinja* Petera Singera, pa sve do knjige Joan Dunayer pod naslovom *Specizam*. Unatoč novom zavjetu – kako Međugorac naziva Dunayerinu knjigu – i podizanju letvice u kontekstu obzirnosti spram neljudskih živih bića, Međugorac tvrdi da smo još uvijek u tranzicijskom razdoblju između onoga gdje danas stojimo – iskorištavanje i ubijanje životinja radi njihovih proizvoda – i onoga što moramo postići u budućnosti – prestanak ubijanja životinja.

Activism: Why is it important and How to Reach its Goals Marin Mandić pričao je o važnosti veganskog aktivizma iz osobnog iskustva te koji su najbolji načini da bi se provodio. Ističe emocije i logiku kao važne alate. Razlikuje ulični aktivizam, kod kojeg koristi koncept *kocka istine*, *online* aktivizam kao bitan za dijeljenje i komentiranje veganskih sadržaja, pričanje s prijateljima te kako se nositi s prigovorima.

Veganism as an expression of heightened cultural sensitivity Matthieu Moullec sa Sorbonskog sveučilišta u Parizu daje opis suvremenog svijeta kao domestifikaciju, stanje mira u kojem se nasilje čini kao davna prošlost. Veganski se pokret interpretira kao posljedica šireg kulturnog pokreta veće osjetljivosti na nasilje. Patnja i opresija imaju šire značenje. Nasilne slike iz klaonica time postaju ključne za prijelaze mnogih u veganstvo. Veganizam se shvaća kao odbacivanje patnje i opresije.

U sklopu konferencije odvijao se i popratni program u kojem su se sva tri dana održavale radionice veganskog i

reciklažnog kuhanja u prostoru Kluba studenata Filozofskog fakulteta u izvedbi NOUS-a, anarhističkog kolektiva Hrana, a ne oružje (HNO) i udruge Prijatelji životinja. Također, prvog dana konferencije u vrijeme pauze za ručak veganski je *fitness* trener Mislav Skrepnik u auli Knjižnice održao *change my mind* štand sesiju na temu *Jedenje mesa je nemoralno*. Nakon same konferencije, u subotu 2. lipnja održao se 4. međunarodni prosvjed za zatvaranje svih klaonica, u čiju su organizaciju bili uključeni predsjednik i potpredsjednik NOUS-a Karlo Mikić i Fran Radonić Mayr.

Josip Tišlar

Međunarodna konferencija

PHILOSOPHICAL METHOD(S)

Institut za filozofiju, 5.-6.12.2019.

Konferenciju je otvorio Gerhard Heinzmann s Lorraine Sveučilišta u Nancyju predavanjem naslovljenim *Truth from a dialogical standpoint*, u kojem raspravlja s Pascalom Engelom koji brani supstantivnu teoriju istine prema kojoj istina izražava stvarnu karakteristiku, tj. vezu između nositelja istinosne vrijednosti i nekog entiteta. Heinzmann nasuprot tome iznosi teoriju koja spaja korespondencijsku teoriju s konsenzusnom teorijom u semantički antirealističkom dijaloškom pristupu.

Drugo predavanje održao je Jure Zovko s Instituta za filozofiju, na temu *Topicality of Socratic method (elenchus)?* u kojemu je pokušao pokazati aktualnost Sokratove metode u pogledu suvremenih etičkih pitanja. Zovko u izlaganju tvdi da *elenchus* nije samo metoda, već i propitivanje toga što je to dobar život.

Treće i posljednje izlaganje u prvoj sesiji konferencije održala je Inga Bones s Instituta za filozofiju u Njemačkoj na temu *Why appeals to forced marches are besides the point in discussion of vagueness*. Bones je kritizirala *forched marches* metodu, koja se u raspravama o nejasnim predikatima koristi tako da se napravi ljestvica slučajeva, od onog na kojeg je predikat u pitanju definitivno primjenjiv do onog na kojeg definitivno nije, a onda se *sili* ispitanike na odgovor pri svakoj stepenici primjera. Takvom postupku Bones prigovara da je u diskrepanciji s običnom, tj. svakodnevnom upotrebom jezika.

Drugu sesiju otvorio je Jack Ritchie sa Sveučilišta u Cape Townu s temom *The methods of naturalized metaphysics* u kojoj tvrdi da je naturalizirana metafizika nemoguća jer metafizika uvijek ide van prirodnih pojava jer u protivnom ne bi bila metafizika, dok je znanost uvijek vezana za svijet i pojave u njemu. Prvi od razloga zašto naturalizirana metafizika ne može stajati jest taj što ona pokušava objasniti predmete za koje se fizika ne može dogovoriti postoje li ili ne, odnosno riječ je o fizikalizmu za kojeg se fizičari ne mogu dogovoriti kako ga definirati. Drugi problem je u tome što metafizika koristi metodu i kriterije (jednostavnost, eksplanatorna moć) znanosti, ali za druge, neznanstvene stvari.

Također, problem je i empirija koja u znanosti igra veliku ulogu, dok je u metafizici ne može biti. Treći i posljednji problem je taj što se međusobno nekonzistentne teorije u znanosti pokušavaju pomiriti u metafizici.

Nakon njega nastupila je Danielle Macbeth sa Haverford Collegea, izloživši rad pod naslovom *The discipline of philosophy* u kojem zagovara tezu da filozofija nije u kontinuitetu s drugim znanstvenim disciplinama (osvrćući se kroz izlaganje na primjer matematike) te da je disciplina samo u smislu misaone aktivnosti radije nego kao uobičajeno predmetno područje s pripadnom metodom. Ta se aktivnost ogleda u trima Kantovim maksimama: misliti za sebe, sa ostalima, te činiti to konzistentno. Prema Macbeth, teze i protuteze filozofije potrebno je sintetizirati jer u filozofiji nije slučaj da je jedna strana potpuno u pravu, a druga potpuno u krivu.

Popodnevnu sesiju otvorio je Mircea Dumitru sa Sveučilišta u Bukureštu plenarnim izlaganjem naslovljenim *On the normativity of logic: some methodological aspect* koje je za cilj imalo pregled literature o ekscenpcionalističkim i anti-ekscenpcionalističkim pozicijama o naravi logike kao znanstvene discipline. Dumitru drži da postoje tri ireducibilna oblika nužnosti: metafizička, fizikalna i normativna, te da logika svoju nužnost crpi preko svoje normativnosti. Dominantna ekscenpcionalistička pozicija na logiku gleda kao na apriornu i empirijski neopovrgljivu znanost koja je normativna ili čak konstitutivna za zaključivanje. Nasuprot tome, anti-ekscenpcionalisti metodologiju logike shvaćaju kao abduktivnu u širokom smislu, otvorenu reviziji i razmatranjima općih znanstvenih vrlina poput elegantnosti i sl., pa je ona prema njima ista kao i metodologija ostalih znanstvenih teorija.

Nakon njega riječ je preuzeo Koray Karaca sa Sveučilišta u Twenteu izlaganjem *An epistemological perspective on accountability in machine learning applications* u kojem je govorio o lokusu u koji treba smjestiti odgovornost za AI-ove u njihovim socijetalnim primjenama. Problem nastaje zbog algoritamske neprovidnosti jer je totalna količina izvršenih izračuna toliko ogromna da je ljudima praktično nemoguće to pratiti, pa se može dogoditi da dođe do neintendiranih posljedica strojnog učenja, tj. da iz dobrog strojnog učenja proizađu loše posljedice po sigurnost. S obzirom na to da

su podaci za trening AI programa jedini empirijski korak, tu može doći do induktivne pristranosti pa stoga se taj korak treba opravdati u odnosu na epistemičke, socijetalne i etičke vrijednosti.

Predzadnji je bio Ljudevit Hanžek sa Sveučilišta u Splitu. Izlažući pod naslovom *Disagreement and metaphilosophical skepticism*. Hanžek je u izlaganju kritizirao koncilijatorizam kao način rješavanja problema manjka napretka u filozofiji. Prema koncilijatorizmu bi epistemički vršnjaci, tj. ljudi istih ekspertiza, trebali ili trijangulirati disparatne razine vjerovanja koje imaju u neku tvrdnju ili, ako jedan u nju vjeruje sasvim, a drugi nimalo, suspendirati sud. Kao alternativu koncilijatorizmu zastupao je gledišta potpune evidencije i justifikacionizma prema kojima je težina ostavljanja pozicija na onome koji u sporu ima nepotpunije i lošije opravdanje za svoju poziciju.

Miguel Quintana Paz s Europskog Sveučilišta Miguela de Cervantesa je zatvorio prvi dan konferencije s izlaganjem *Three different methods in contemporary philosophy for confronting relativism*. Ideja je bila pokazati treći put u raspravi između univerzalizma i relativizma, pritom se pozivajući na tri autora koji omogućuju takav put. Prvi argument je hermeneutičko-nihilistički, a zagovara ga Vattimo. Naime, radi se o teoretskoj (hermeneutičkoj) i praktičnoj (nihilističkoj) metodi gdje je prema prvoj riječ o Gadamerovoj estetskoj svijesti, samo preneseno na etički život, dok je u drugoj riječ o odbacivanju vjere u fundamente zato što su opasni, bez obzira radi li se o univerzalizmu ili relativizmu. Drugi argument dolazi od Feyerabenda, a Paz ga naziva znanstveno-povijesnim, pa čak i epistemološkim argumentom. Riječ je o odbacivanju ideje granica, primjerice u nekoj kulturi. Treći argument je Rortyjeve, a tiče se antirealističkog, odnosno pragmatičkog prigovora relativizmu. Prema njemu, problem relativizma je u konceptualnim okvirima prema kojima se dva različita konceptualna okvira ne mogu razumjeti, što, prema Rortyju, nije točno.

Drugi dan započeo je izlaganjem *The new genealogy* Martina Kuscha s Instituta za filozofiju u Beču u kojemu preispituje i brani od prigovora program Edwarda Craiga za pružanje idealizirane i stilizirane genealogije koncepta znanja, od njegove proto-faze u prvobitnim zajednicama, do internalizirane faze u realnim zajednicama. Na takav pristup Craig se odlučio zbog

nemogućnosti adekvatne analize znanja u terminima post-gettierovske epistemologije. Kusch brani tu metodu od četiri različita prigovora iz literature: onog o drugačijim funkcijama znanja u Craigovom modelu i uobičajenim atribucija znanja, iz perspektive naturalizirane epistemologije, perspektive *knowledge-first* epistemologije i s obzirom na fikcije.

Potom je uslijedio Mate Penava sa Sveučilišta u Mostaru izlaganjem nazvanim *Therapy as a philosophical method* čiji je cilj bio prikazati filozofsku metodu kao terapiju u smislu kasnog Wittgensteina i Eugena Fischera, čiji je preduvjet neko nezadovoljstvo trenutnim (filozofskim ili nefilozofskim) stanjem stvari. Ideja terapije je u tom smislu više od intelektualnog napora i tiče se promjene stava, a uloga filozofa je osloboditi nas od konfuznosti i krivih modela stvarnosti. To se pak postiže vraćanjem riječi iz metafizičkog konteksta natrag u prirodnojezični jer su filozofska pitanja povezana s nekim od najstarijih navika u mišljenju koje perzistiraju toliko dugo donoseći uvijek iste probleme jer je i jezik iz kojeg izranjaju također isti. Prema Fischeru, uz jezik tu ulogu igraju i filozofske slike koje su metafore, tj. jednostavni modeli koji su krivo primijenjeni putem analogija.

Nakon Penave izlagao je Ivan Restović iz Zagreba s naslovom *Brouwer's mystical phenomenology* u kojem je prikazao mističko-fenomenološku tranziciju od unutarnje svijesti pojedinca do vanjskog svijeta te ju formalizirao pomoću logičkog heksagona i aksiomatskog sustava. Naime, Brouwer je bio zastupnik intuicionizma prema kojemu su istine konstruirane u našim umovima, ali i pored toga je gajio nazore ukorijenjene u misticizmu, koji su bili rašireni na početku 20. st. Restović navodi četiri faze izlaska svijesti, a to su *deepest home of consciousness*, vrijeme – u kojemu je subjekt nasuprot objektu, kauzalnost – svijet stvari, drugi pojedinci – stadij koji je obilježen jezikom.

Drugu sesiju otvorio je Mindaugas Gilaitis sa Sveučilišta u Vilniusu izlaganjem nazvanim *What descriptive conceptual analysis is not*. Gilaitis tvrdi da konceptualna analiza nije: (1) utemeljena u intuicijama, (2) konzervativna, (3) inferiorna. On konceptualnu analizu dijeli na dva oblika te tvrdi da se ta razdioba pojavljuje nakon lingvističkog preokreta. Naime, dijeli se na reduccionističku, još zvanu komponistička ili atomistička analiza – prema kojoj se

reducira sve dok se ne dođe do sastavnih dijelova mišljenja, i na deskriptivnu, još zvanu neredukcionistička analiza – prema kojoj se razjašnjavanje odvija putem deskripcije poveznica s drugim konceptima u kontekstu implikacije, pretpostavke ili isključivosti. Gilaitis se usredotočava na ovu drugu, tvrdeći da deskriptivna konceptualna analiza dolazi iz istraživanja običnog korištenja jezika.

Potom je uslijedio Joško Žanić iz Zagreba s izlaganjem *On the nature of philosophy*. Žanić tvrdi da su filozofski problemi ustvari interpretacijski problemi, tj. da tradicionalna filozofska pitanja poput onih što je neki X reinterpreteraju početni pojam, a odgovori na njih reduciraju pojam A na neki pojam B. Druga nas vrsta filozofskih odgovora pak poziva da sagledamo svijet kao nešto (drugo). Filozofija se stoga ne bavi hipotezama nego konstrukcijama koje tvrde određene uvide, pa njena metoda ne može biti konceptualna analiza koja je ograničena onime što je već prisutno u nekom pojmu, već kreativni napor koji je u suštini nepredvidiv i opravdavajuć rezultirajućom teorijskom produktivnošću i zadovoljavanjem teorijskih ciljeva. Filozofske interpretacije stoga nisu istinite/neistinite nego samo bolje ili lošije interpretacije naših pojmova, a ne fenomena, pa za razliku od znanosti koja otkrićima postiže napredak u činjeničnom znanju, u filozofiji ne postoji ništa takvo.

Iduće je na redu bili izlaganje *What philosophical progress is not* Yafenga Shana sa Sveučilišta u Kentu koji si je zadao odgovoriti na pitanje što je točno pojam napretka u filozofiji, imamo li ga i konačno trebamo li ga. Napredak u filozofiji razlikovao je od uspjeha u filozofiji i cilja filozofije. Za napredak drži da je normativan i koristan za razumijevanje povijesti filozofije, a možemo ga shvatiti kao konsenzualni napredak koji je vezan uz rješavanje problema i napredak zasnovan na novitetima, tj. iznašanju novih metoda i problema. Za varijantu pojma o napretku kaže da je beskoristan jer ne postoji konsenzus oko velikih filozofskih pitanja, već samo o marginalnim problemima, dok za novitetno zasnovanu alternativu kaže da ne može biti komparativna jer ne možemo uspoređivati nove probleme i metode sa starima, ako su jednako nerješivi. Shan na koncu zaključuje kako niti imamo niti trebamo pojam napretka u filozofiji jer filozofi vole stare ideje i filozofija se ili iskupluje sama

sobom, razvojem sofisticiranih problema i analiza ili u tome što ponekad potiče otvaranje novih znanstvenih disciplina.

Boran Berčić sa Sveučilišta u Rijeci započeo je svoje izlaganje *Philosophy is a reflection about the way in which we justify our beliefs and actions* uzimajući to kao bitnu odrednicu filozofije, nasuprot drugim prijedlozima poput potrage za istinom, pitanjima bez utvrđene metodologije, znanosti, sinoptičkim narativom o ukupnom stanju znanja ili konceptualnoj analizi. Filozofija je za njega opravdavanje opravdavanja, tj. refleksija drugog reda koja za svoj predmet uzima opravdanja prvog reda koja dajemo svojim vjerovanjima.

Popodnevnu sesiju plenarnim izlaganjem *Mimesis as a Method? Platonic art and paideia* otvorila je Nives Delija Tešćec sa Sveučilišta u Zadru. Njezino izlaganje se, dakle, doticalo Platona i njegovog ontološkog pristupa umjetnosti, uglavnom zasnovanom na dijalogu *Država*. Tešćec ukratko sumira Platonovu misao o umjetnosti te njezinoj ulozi u društvu, da bi se nakon toga usredotočila na interpretaciju Platonove pozicije oko umjetnosti. To je učinila tvrdnjom da *mimesis* nije zapravo toliko negativan pojam za Platona, koliko se često to tako intepretira. Naime, Tešćec navodi četiri razine *mimesisa* koje odgovaraju četirima dijelovima linije – analogija o podijeljenoj liniji koju Platon uvodi u šestoj knjizi *Države*, iz koje se pak može zaključiti da umjetnička djela ipak mogu biti modeli za edukaciju čovjeka. Također, ona *mimesis* dijeli na dobar i loš *mimesis*, gdje je prvi nepromjenjiv, tj. onaj koji reprezentira supstancijalnu prirodu fenomena te se, s obzirom na analogiju o podijeljenoj liniji, nalazi na trećem dijelu linije, dok je drugi onaj koji je promjenjiv, a sam se nalazi na prvom dijelu linije.

Nakon nje uslijedilo je izlaganje Iris Vidmar Jovanović sa Sveučilišta u Rijeci, s naslovom izlaganja *Epistemic significance of philosophical inquiries: a case study in philosophy of art*. Teza izlaganja je ta da postoji određena vrijednost filozofskih istraživanja u području umjetnosti jer nam omogućavaju bolje razumijevanje umjetničkih praksi. Ona uvodi tri najčešće primjedbe filozofiji umjetnosti, a to su: (1) nevažnost – nije uvijek i odmah jasno što umjetnost dobiva od filozofske analize; (2) nesumjerljivost – velik broj teorija koje su međusobno isključive ili nesumjerljive; (3) manjak vidljivosti razvoja unutar discipline –

čini se da ostale (ne)filozofske discipline više pridonose istraživanju umjetnosti od same filozofije umjetnosti. Obrana epistemičke relevantnosti filozofije umjetnosti također se odvija u tri koraka, odnosno odgovora gore spomenutim prigovorima. Naime, (1) pitanje *što je umjetnost?* uvijek se odnosi na umjetničku praksu i njezin razvoj i to na način da se pronađu odgovori na multitudu umjetničkih praksi u nastajanju. Također, (2) filozofija umjetnosti je dovoljno senzibilna na razvoj u drugim (ne)filozofskim područjima te ih integrira u vlastite filozofske teorije. Primjer toga jesu integracija između filozofije umjetnosti i filozofije jezika, filozofije percepcije, psihologije, antropologije, sociologije i tako dalje. (3) Filozofija umjetnosti ipak doprinosi razvoju znanja i razumijevanja unutar umjetničkih praksi, a to se vidi u sve preciznijim i boljim teorijama o umjetnosti.

Treće izlaganje u sesiji održao je Matko Gjurašin s Instituta za filozofiju u Zagrebu s naslovom *Marija Brida on Spinoza's methodology: Spinoza — the non-mechanist dialectician*. Izlaganje se temeljilo na Bridinoj interpretaciji Spinoze prema kojoj on nije mehanicist, već dijalektičar te da njegova filozofija doprinosi razvoju dijalektike u devetnaestome stoljeću. Spinozina geometrijska metoda ima dvije uloge, od kojih prva služi kao sredstvo za razjašnjavanje, dok druga služi kao sredstvo za stvaranje stvarnosti. Za Bridu je važna ova prva metoda jer se u njoj može vidjeti Spinozina dijalektička strana. Naime, Bridina interpretacija vidi se u njegovoj epistemologiji, odnosno u razlici između intuitivnog i racionalnog znanja, ali i zbog odnosa partikularnog i općeg te dijalektičkog koncepta samouzroka. Najveći je dokaz Spinozinoj dijalektici u negaciji beskonačne supstancije same sebe u konačnim modusima.

Zadnja sesija započela je izlaganjem *In defense of a dynamic view of reality* Jerzyja Gołosza s Instituta za filozofiju u Krakóvu, u kojem se bavio filozofijom vremena, tj. odnosima između metafizike i fizike s obzirom na vrijeme. Započeo je primjedbom da njegova heraklitovska teza da se svijet neprestano mijenja nije dominantan pogled na stvari u fizici, jer unutar suvremene fizike ne postoji pojam o toku vremena, ono za fizičare ne teče nego jednostavno jest, tj. može se reći fizika ima teoriju vremena kao statičnog bloka, koja odgovara McTaggartovoj B-seriji (ranije/kasnije). Gołosz međutim vjeruje da je za objašnjenje

dinamike i protoka vremena, tj. adekvatnog prikaza promjene, nužna A-serija (prošlost/sadašnjost/budućnost). Na probleme koje fizika postavlja takvoj slici, naime da *sada* nije posebno definirano, da ne postoji kao neki distinktni fenomen, da procesi koji su u fizici simetrični iz naše perspektive izgledaju asimetrično zbog protoka vremena, Gołosz želi odgovoriti kroz filozofiju, tj. metafiziku. Tako dolazi do svoje teorije dinamične stvarnosti prema kojoj je sadašnjost ono što dinamično postoji, a prošlost i budućnost ono što je dinamično postojalo ili će postojati.

Posljednje izlaganje konferencije održao je Işık Sarihan sa Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti, pod naslovom *Philosophical progress and the structure of academic research*. Sarihan određuje napredak kao ne-akcidentalnu konvergenciju prema istini i pretpostavlja da je moguć objektivni napredak u filozofiji iako smatra da ga trenutno ne nalazimo, a da su konsenzusi u filozofiji često rezultat zeitgeista, mode i karijerizma. Zatim primjećuje kako se većina članaka unutar rasprave o napretku u filozofiji ili prirodi neslaganja u filozofiji (za koje dodaje da je izuzetno ključna, a začudo podzastupljena rasprava sa tek dvjestotinjak objavljenih radova na temu) bavi širokim pitanjima mogućnosti ili nemogućnosti napretka kao takvog, umjesto da se pozabave nekim praktičnim faktorima primijećenog stanja. Nasuprot nekim drugim razlozima za manjak napretka, poput konstantne specijacije, tj. disciplinarne fragmentacije, manjka odgovora o kojima se može objektivno složiti, puko verbalnih nesuglasica (nerazumijevanja), udaljenosti od empirijskih podataka te nekih drugih socioloških, psiholoških i evolucijskih faktora poput ograničenosti ljudske kognicije – Sarihan predlaže jedno moguće objašnjenje koje nije uzeto u obzir: profesionalne faktore (koji su i dalje kompatibilni s drugim predloženim) i problem locira u trenutnoj organizaciji filozofske prakse – manjku jasne metodologije i načinu rješavanja sporova, individualnom pristupu rješavanju problema, tj. filozofskoj *osamljenosti* i skopčanosti s nefilozofskim teretima poput nužnosti publiciranja, predavanja i administrativnog posla, što dovodi do toga da je rad u filozofiji spor i ceremonijalan. Nasuprot tome zamišlja mogućnost jasno određenih koraka za rješavanje rasprava, velikih timova u kojima bi postojala jasna podjela rada, npr. na konceptualnu analizu, pregled i ocjenu literature,

rekonstrukciju argumenata i sl., općenito brzo sakupljanje i pregledavanje literature u nastajanju i oslobađanje istraživača od drugih ne-istraživačkih tereta.

**Augustin Kvočić,
Karlo Mikić**

Predstavljanje knjige

Andreas MALM, *FOSILNI KAPITAL*,

Kulturno informativni centar, Zagreb, 4. prosinca 2018.

Odvažimo li se na kraću analizu novinskih portala i znanstvenih polemika, odmah ćemo naići na rasprave o nužnosti napuštanja fosilnih goriva u korist obnovljivih izvora energije. Temeljne su premise ovog stava, kao i njegove logičke posljedice, dobro poznate: ekonomski sustav utemeljen na idealu neograničenog rasta nemoguće je uskladiti s jasnim granicama naših bioloških resursa. Sustav koji, kako bi uopće ostao solventan, traži neobuzdanu proizvodnju i nekritičku potrošnju, a time i pripadne ekološke posljedice, morat će ustupiti mjesto promišljenijoj, sporijoj i održivijoj kružnoj ekonomiji. Udaljimo li se od poznate rasprave, uvidamo da središnje povijesno pitanje ostaje neodgovoreno. Zašto smo se, kao društvo, uopće odlučili na korištenje fosilnih goriva? Jesu li se ugljen i nafta oduvijek nametali kao najučinkovitiji izbor? Što nas je odvratilo od ranog prihvaćanja obnovljivih izvora energije? Jesu li obnovljivi izvori energije možda bili nepoznati ili odveć neisplativi za racionalan um kakvog ranog tvorničara? Odgovore na ova pitanja mogli smo potražiti na predstavljanju *Fosilnog kapitala*, opsežnog prvijenca švedskog povjesničara Andreasa Malma. Održan 4. prosinca u zagrebačkom KIC-u, uz pomoć Instituta za političku ekologiju, događaj je obuhvatio kratku prezentaciju knjige i raspravu o ispravnoj ravnoteži individualne odgovornosti svakoga od nas, potrošača sposobnih mijenjati svoje ponašanje, i institucijskih mehanizama koji skrb za klimatske promjene neće svesti na naše nasumične izljeve društvene svijesti. Premda je Malm na predstavljanju, zbog logističkih poteškoća, sudjelovao samo preko Skypea, ostali su govornici – Marija Brajdić Vuković, Mladen Domazet, Mirela Holy i Mislav Žitko uz moderiranje Ive Karabaić – zajamčili informativnu raspravu.

Usprkos prokletstvu javnih Skype konferencija i upornom pucanju internetske veze Malm je prisutne uspješno upoznao s temeljnim premisama knjige. Fosilna goriva, prema autoru, nisu bila ni učinkovitija ni dostupnija od njihovih obnovljivih pandana, a netom industrijalizirano britansko društvo – gdje smješta

početak intenzivnijeg korištenja fosilnih goriva – već je dugo poznavalo obnovljive izvore energije. Ključna prednost fosilnih goriva bila je u njihovoj prenosivosti. Za razliku od vjetrenjača i vodenih mlinova, koji su tvorničare vezivali uz prostore bogate vjetrom i vodom – a time, jasno, i za očekivanja lokalne radne snage, naviknute na određenu duljinu radnog dana i određenu visinu nadnice – korištenje ugljena i nafte omogućilo je smještanje proizvodnih pogona tamo gdje su plaće niske, rad cjelodnevan, a restrikcije labave. Upravo su fosilna goriva potaknula svjesno koncentriranje proizvodnje ondje gdje je radna snaga najmanje zaštićena. Fosilna goriva, stoga, nisu prihvaćena zbog racionalne logike ekonomskog napretka i mudrih politika: znanstvena potvrda njihove učinkovitosti – danas uvelike osporavana ili, u najmanju ruku, zasjenjena potvrdama njihove štetnosti za okoliš – bila je samo rekonstrukcija golog oportunitizma.

Nakon što je čelo Andreasa Malma, približeno kameri, izložilo tezu knjige i postavilo podij za daljnju raspravu, ostali su sudionici spremno mobilizirali vlastite teorijske podloge. Sociologinja Marija Brajdić Vuković tako je pohvalila Malmovu kritiku tehnološkog determinizma i često nedorečenih prikaza fosilnih goriva kao jedinog mogućeg ishoda znanstvenog razvoja. Prema Vuković, sve dok debate o klimi vodimo s implicitnom – i, vidimo, upitnom – premisom da fosilna goriva zapravo nemaju alternativu, previdjet ćemo potencijal kolektivnog prelaska na obnovljive izvore energije i nove ekonomske okvire. Mladen Domazet je u nastavku ukratko predstavio Institut za političku ekologiju i najavio slična zbivanja svjestan važnosti kontinuiranog dijaloga o ispravnom odgovoru ekonomije na klimatske promjene, a Mislav Žitko, odgovarajući na pitanje iz publike, propitao moguću ulogu samoupravljačkih institucija u novom ekonomskom sustavu. Rasprava je živnula s uključenjem Mirele Holy, koja je fokus naglo svrnula na temu održive mode. Dok Malm u *Fosilnom kapitalu* očito smatra da izolirani trud pojedinaca – primjerice, odustajanjem od automobila ili skromnijim grijanjem – ne smije postati konačni doseg naših kolektivnih ekoloških napora, Holy je zauzela stranu radikalne osobne odgovornosti za potrošačke odluke. S druge strane, polazeći od primjera masovne mode otvorila je temu razvoja sustava koji bi funkcionirali kao

alternativa *mainstreamu*, što možemo primijeniti i na ostale domene osobne potrošnje.

Za kraj se možemo prisjetiti Malmove motivacije, cilja svakog doista odgovornog povjesničara i glavne prednosti historijskog pristupa. Razumijevanje povijesnih korijena današnjeg društva oprema nas za odgovorniju kritiku njegovih mana. Shvatimo li da fenomeni koje rijetko preispitujemo, ili koje, ne misleći, prihvaćamo kao datosti modernog života, imaju odrediv početni datum i izviru iz bezvremenskih osobnih interesa, uviđamo i da je riječ o arbitrarnoj odluci, o pogrešci koju je moguće sanirati. Ako prevlast fosilnih goriva nije, kako se katkad prikazuje, ni deterministički cilj tehnološkog napretka ni jedini jamac našeg ekonomskog preživljavanja, trebamo mu pristupiti kao onome što jest: kao opozivoj odluci pogrešivih ljudi koju, s današnjim znanjem, još uvijek stignemo ispraviti.

Hana Samaržija

Tribina povodom svjetskog dana filozofije

KLIMATSKE PROMJENE

Gradska knjižnica, Zagreb, 2019.

Dana 21. 11. 2019. u 18 sati, u Gradskoj knjižnici, povodom UNESCO-ovog Svjetskog dana filozofije održan je okrugli stol na temu *Klimatske promjene*, koji je organizirao Institut za filozofiju. Na okruglom stolu sudjelovali su filozof dr. sc. Pavel Gregorić, sociologinja dr. sc. Marija Brajdić Vuković, sociolog dr. sc. Branko Ančić, te klimatolog dr. sc. Ivan Güttler.

Gregorić je otvorio okrugli stol predstavivši sudionike te objašnjavajući zašto je filozofija važna za ovu temu, odnosno na koji način filozofija može doprinijeti cijeloj raspravi vezanoj za klimatske promjene. Gregorić je ponudio, u suštini, tri pristupa preko kojih filozofija može intervenirati, a to je moguće preko etičkih teorija—primjerice etika okoliša ili oblici etike koji su kolektivistički nastrojeni—, političke filozofije—razvijanjem teorija u kojima se stvaraju uvjeti za adresiranje problema, kao što je kooperacija ili, pak, kozmopolitaniističke teorije te međunarodno pravo—i filozofije znanosti, za koju, ipak, postoji skepsa jer se bazira na konceptu *technofixa*, odnosno teorije da treba ulagati u tehnologiju sve dok tehnologija ne popravi sve. To je problematično jer je takav pothvat često preoptimističan, a i održava *status quo*. Međutim, filozofija najprije mora biti informirana o znanosti o klimi i to iz različitih disciplina, tj. mora razumjeti trendove, dijagnoze, znanstvena rješenja, ali i ograničenja. Drugim riječima, filozofija mora djelovati kroz druga područja, bilo da je riječ o znanosti ili nekim drugim društvenim i humanističkim znanostima. Za kraj svojeg uvodnog izlaganja, Gregorić reformulira četiri Kantova pitanja tako da odgovaraju problemu klimatskih promjena, od kojih činjenje treba usmjeriti prema okolišu, a znanje prema onome što i koliko možemo znati što nas čeka s klimatskim promjenama.

Gregorić je riječ zatim predao riječ Ančiću čije se izlaganje bavilo uzrocima klimatskih promjena, za koje tvrdi da nastaju unutar zadnjih dvjesto pedeset godina. Prema njemu i studijama koje se odnose na pedesete godine prošlog stoljeća, od tada, pa do danas živimo u razdoblju velikog ubrzanja. Za cijelu tu situaciju ne krivi čovjeka kao pojedinca, već sisteme koji dovode do

ubrzavanja. Ovdje se referira na kapitalistički sistem koji se proširio po cijelome svijetu te svoj model proizvodnje i kompeticije učinio normativnim za cijeli svijet. Ančić se pita što mi kao zajednica trebamo učiniti s obzirom na to da je tehnika prespora u svojim rješenjima? On sugerira da treba angažirati društvene i humanističke znanosti, od kojih je jedna ekološka ekonomija—još zvana i bioekonomija—koja transdisciplinarnim i interdisciplinarnim metodama akademskog i znanstvenog rada adresira ovisnost i koevoluciju ekonomije i ekosistema—prema kojoj je ekonomija podsistem Zemljinog većeg ekosistema. Drugim riječima, ekološka ekonomija, kao jedan od mogućih sistema rješenja, treba modelirati rješenje za trenutne klimatske promjene.

Nakon uzroka koji je kratko adresirao Ančić, riječ je preuzela Brajdić Vuković te je adresirala posljedice klimatskih promjena. Ona uvodi pojam ranjivosti koju definira kao rizik od negativnog događaja, a on se, pak, odnosi na određene skupine, ovisno o području na kojem se nalaze. Problem je, dakle, u katastrofama—suša, poplave, nestašica hrane i pitke vode su neki od primjera—koje se neravnomjerno prostiru. Potrebna je adaptacija tih područja da bi se razvila svojevrsna otpornost na takve događaja. Međutim, nisu svi jednako ranjivi—ovdje Brajdić Vuković govori o ženama, manjinama, zajednicama koje žive na specifičnom području, bogatima i siromašnima—, a za to su potrebna adekvatna rješenja koja mogu biti konstruirana od strane društvenih i humanističkih znanosti. Primjerice, Zapadna Europa pati od sve veće nestašice hrane, pa je potrebno iskonstruirati bolji socijalni sistem, odnosno onaj koji će bolje razumjeti ranjivost. S druge strane, jedno od mogućih rješenja je i adekvatno planirano prilagođavanje—unaprijed pripremanje za određenu negativnu situaciju— koju možemo vidjeti na primjeru Azije koja brani sadnju određenih kultura koje uništavaju tlo. Doduše, problem koji je nastao nakon tog, u ovom slučaju ne baš adekvatnog rješenja, jest taj da je velik broj ljudi ostao gladan, odnosno da nisu na isti način bili pogođeni bogati i siromašni stanovnici, što nas opet dovodi do neravnomjernog prostiranja katastrofa. Iako se, na prvu, klimatska katastrofa često može izjednačiti s ekonomskom na način da će, zbog ekonomskih razloga, uvijek biti nerazmjernih katastrofa po bilo kojem pitanju,

Brajdić Vuković nadodaje da klimatske promjene povećavaju učestalost i nemogućnost izdržavanja za takve skupine, odnosno cjelokupno se pogoršava stanje prema ranjivim skupinama.

Kao zadnji govornik prije početka rasprave, odnosno replika i pitanja iz publike, riječ je imao Güttler čije je izlaganje bilo iz znanstvene perspektive. U suštini, njegovo izlaganje odnosilo se na različite uzroke zagrijavanja planeta te na što sve trebamo obratiti pozornost kada govorimo o klimatskim promjenama. Naime, da bismo mogli govoriti o klimatskim promjenama, najprije trebamo kao osnovu uzeti prirodu elektromagnetskih zračenja, to da svi predmeti zrače te da se svi plinovi apsorbiraju u atmosferu. Faktori poput zračenja Sunca, rotacije Zemlje, prirodno zračenje i kemijski sastav, također su relevantni za klimatske promjene. Unatoč tome, efekt je staklenika također ključan jer pojačano djeluje zbog emisije i koncentracije plinova. Neki od uzroka su proizvodnja cementa i korištenje fosilnih govora, pogotovo nakon Drugog svjetskog rata.

Ostatak okruglog stola bio je popraćen međusobnim komentiranjem sudionika te intervencijom publike s vlastitim stavovima, komentarima i pitanjima.

Augustin Kvočić

Zagreb Popper Forum 2018

KARL POPPER TODAY

Fakultet političkih znanosti Zagreb, 14 – 17. studenoga 2018.

Na forumu o filozofu Karlu Popperu, održanom 2018. godine na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, imali smo priliku poslušati predavača Davida Millera koji je došao iz Velike Britanije predavati o filozofiji Karla Poppera, ponajviše o Popperovoj filozofiji znanosti i važnosti njegovih ideja u kontekstu suvremenih problema. U raspravi pod naslovom „Putting science to work“ raspravljalo se o odnosu znanosti i tehnologije i o ulozi teorijske znanosti u prošlosti i danas. Miller, u duhu Popperove filozofije, otvara predavanje počevši s glavnim problemom Popperove filozofije – takozvanim „problemom donošenja odluka“ ili onim što je Popper nazivao pragmatičnim problemom indukcije. Miller govori kako je Popper smatrao da je problem indukcije riješen time što znanost zapravo nije konzistentna. Naime, u teorijskoj znanosti ne trebamo indukciju zato što se znanost ne sastoji od opravdanih iskaza nego od pretpostavki ili „divljih ideja“ koje je potrebno provjeriti. Dok se znanost na teorijskoj razini može smatrati skupom nagađanja i pokušaja koje su preživjele kritiku, za potrebe i svrhe praktične znanosti treba nam mnogo više od hipoteza koje su zadovoljile testove. Od njih se zahtijevaju određena korist i implikacije za budućnost.

Kako bi objasnio odnos teorijske i praktične znanosti, tj. kako se teorijska znanost koristi u praktičnom donošenju odluka, Miller govori o odnosu tehnologije i znanosti. Započinje odvajanjem znanosti i tehnologije, za koje tvrdi da nisu toliko usko povezane koliko se inače smatra. Nakon znanstvene revolucije, znanost i tehnologija gotovo su nezamislive jedna bez druge, a može se reći i to da je moderna tehnologija nezamisliva bez teoretske znanosti, ali Miller ističe da nije uvijek bilo tako. U životinjskom carstvu postoji tehnologija koja iza sebe nema teorijsku znanost, poput dabrove brane. Također postoji niz primjera izuma iz prošlosti koji iza sebe nisu imali teorijsku znanost. Time se Miller suprotstavlja ideji da je teoretska znanost neophodna za tehnologiju, zbog mnogih primjera koji ukazuju na određenu autonomnost tehnologije. Miller kaže da nije slučaj da je

teorijska znanost nužna za tehnologiju – zato što nam znanost ne govori kako da radimo stvari, nego kako da ne radimo stvari; tako ona igra negativnu, proskriptivnu ulogu.

Miller tvrdi da znanost nije ni nužna ni dovoljna (sufficient) za tehnologiju. Dokaz tome da nije nužna jest to što mnogi izumi tijekom povijesti nastaju bez ikakve znanstvene teorije iza sebe, izumi poput vikinških brodova, bicikla, piva, pa čak i teleskopa, koji nisu izmislili znanstvenici, nego optičari. Čak i kad su Descartes i Newton dizajnirali teleskope po znanstvenim principima, oni su bili lošiji od onih koji su dizajnirali optičari. Ona nije dovoljna (sufficient) zato što su mnogi znanstvenici bili loši inženjeri. Znanstvenici naprosto nisu imali ideje kako primijeniti svoje teorije. Tako nam Miller daje primjer Lorda Kelvina, jednog od mnogih važnih i cijenjenih znanstvenika koji nisu imali ideje kako primijeniti svoje teorijsko znanje, što je navelo Kelvina da smatra da je letenje aviona nemoguće. Sličan primjer imamo i kod HIV-a, o kojem se zna gotovo sve, ali nitko ne zna kako proizvesti lijek. A o velikim boginjama gotovo se ništa nije znalo, čak ni da je virus, ali se lijek otkrio jako rano. Miller time zaključuje da znanost i tehnologija nisu tako blisko povezane. Znanost sama po sebi ne govori kako nešto napraviti. Znanost je korisna i pridonosi tehnologiji zato što nam omogućuje da se riješimo loših ideja i da znamo što ne raditi. Ne možemo koristiti znanost dok nemamo neku ideju za što ćemo je koristiti, a za to nam trebaju ideje koje testiramo, hipoteza, dizajn, plan... U inženjeringu znamo efekt, npr. želimo skuhati nešto ili napraviti raketu, ali nam nije poznat uzrok. Tako inženjering radi u suprotnom smjeru. Ono što je zapravo ključno za uspjeh jest metoda pokušaja i pogreške kojom provjeravamo naše ideje. Miller ide toliko daleko da izjavljuje da je moguće napraviti računala i televizore bez znanosti, metodom pokušaja i pogreške, ali bi trajalo jako dugo. Miller također naglašava inspiracijsku vrijednost znanosti. Ptice su nam dale ideju letenja, a znanost nam može objasniti kako ptice lete i inspirirati čovjeka da i sam pokuša poletjeti.

Miller iznosi četiri dokaza da znanost igra negativnu ulogu u razvoju tehnologije. Prvi je dokaz činjenica da znanost nije korištena u prošlosti. Tehnologija posjeduje određenu autonomnost. Drugi je dokaz to što današnji teorijski znanstvenici nisu zainteresirani za razvijanje nove teorije nego za proširivanje

područja primjene postojećih teorija, tako da na neki način igraju ulogu inženjera. Treći je dokaz, kaže Miller, to što ljudi ne vole griješiti. Smatraju da je griješiti sramotno, a čim nešto otkriju, brzo zaborave sve pogreške. Sve zasluge daju znanosti, iako je ona samo otklonila smeće. Četvrti je dokaz filozofsko-epistemološki – Popperov zahtjev da ne pokušavamo opravdati stvari, a pogotovo ne empirijsku znanost. Ona se ne izvodi iz opažanja kako tvrde induktivisti, nego pomoću eksperimenata i testova koji testiraju pretpostavke. Za Poppera znanost nije izvor ideja, nego način na koji se tehnologija testira i optimizira.

Zaključno, Miller iznosi dvije tvrdnje važne za znanost danas. Veliki problem vidi u tome što današnji znanstvenici moraju unaprijed reći koji je značaj njihova istraživanja. Od njih se traži da unaprijed znaju na koji su način njihova istraživanja društveno i gospodarski vrijedna, za što svi, osim političara, razumiju da je nemoguće. Čak i ako bi mogli predvidjeti svoje otkriće, ne mogu predvidjeti je li ono korisno. Čak i ako bi jedan znanstvenik smislio novu teoriju vremena i prostora, ovisio bi o tome bi li neki inženjer pronašao način kako da ju primjeni. A na pitanje moraju li inženjeri učiti znanost, Miller odgovara potvrdno. Za njih je korisno da su upoznati sa znanošću, ali ona nije fundamentalna. Ono što je zapravo bitno jest imati dobre ideje i znati rješavati probleme.

Luka Grgić

Gostujuće predavanje, u sklopu *Zagreb Applied Ethics Conference*

David BENATAR: FORGIVENESS

Institut za filozofiju, 2019.

Kontroverzni južnoafrički filozof i pročelnik Odsjeka za filozofiju na Sveučilištu u Cape Townu David Benatar najpoznatiji je po svojim antinatalističkim i pesimističkim argumentima kroz koje kao nemoralni čin kritizira dovođenje nekoga u egzistenciju. Benatar je kao gostujući predavač dva dana zaredom, 26. i 27. lipnja 2019, držao plenarna izlaganja na ZAEC-u u organizaciji Instituta za filozofiju.

Drugo Benatarovo predavanje odnosilo se na deskriptivni prikaz i normativna ograničenja, ulogu i svrhu opraštanja. Benatar je predavanje započeo tvrdnjom da filozofska obrada pojmova poput oprosta trebaju biti ukorijenjena u njihovoj svakodnevnoj jezičnoj upotrebi, ali i da ne trebaju ostati samo na njoj jer je ona često nejasna, već služeći se njome kao gradivnim materijalom trebaju tu upotrebu poboljšati. Zatim je otvorio svoje razmatranje opraštanja nizanjem primjera koji su prikazivali ogrješivanje, tj. činjenje štete, koji su bili rangirani od lakših k težima, počevši od toga da netko nekoga trkne u prolazu pa sve do toga da mu ubije dijete.

Potom se postavilo pitanje što je to opraštanje, a prema definiciji koju je Benatar predložio (i za koju je rekao da nipošto nije finalna i općenita, nego tentativni pokušaj zahvaćanja središnjeg značaja opraštanja) opraštanje bi otprilike bilo nadilaženje, razrješavanje i otpuštanje negativnih osjećaja ili stavova prouzrokovanih nečijim ogrješenjem o nas i usmjerenog prema osobi koja se o nas ogriješila. Važno je naglasiti da je opraštanje neki oblik aktivnog truda ili odluke, iako sprovođenje te odluke može iziskivati dodatan trud, pa se tako opraštanje može konceptualizirati na način spektra, tj. vremena potrebnog od ogrješenja do povratka na *ex ante* stanje ili na način praga koji je tim dalji od trenutka ogrješenja što je to ogrješenje snažnije (ako ikada dođe do oprosta). Relacije koje je pritom namjerio ispitati uključuju tri aktera X, Z i Y, pri čemu je X bio promatrač ogrješivanja Z-a o Y. Benatar je ustvrdio kako ta situacija može biti pogodna za X-ovo opraštanje Z-u što je indirektno uključen u tu

scenu, pogotovo ako je X na neki način osobno povezan sa Z-om ili Y-om, ali da X nije u poziciji dati oprost za ono što Z čini isključivo Y-u.

Benatar je nakon toga izložio par prijedloga u opticaju koji se možda supsumiraju pod oprost, ali za koje drži da su nešto drugo. Prvi od tih predstavljaju realni ili zamišljeni farmaceutski proizvodi koji bi proizveli psihološki učinak opraštanja, tj. benevolentnost i manjak držanja zamjerki. Drugi je bilo jednostavno ispričavanje incidenta, bilo zbog toga što je incident bio tek pogrešno interpretiran kao incident, bilo zbog toga što neke osobe u nekim aspektima držimo manje ili uopće ne odgovornima za neke činove. Treći je bio jednostavan zaborav na ogrješenje zbog dugog protoka vremena ili neke moždane traume. Četvrto spomenuto bilo je milosrđe, koje je Benatar odbacio jer je milosrđe čin nekoga tko je u superiornoj situaciji, tj. u poziciji veće moći, dok su oni o koje se netko ogrješuje često nemoćni zadovoljiti svoj zahtjev za pravdom. Posljednji kandidat bio je sličan zaboravu, ali prouzrokovan istiskivanjem mentalnog sadržaja ogrješenja dolaskom drugih sadržaja u prednji plan, što onaj sadržaj ostavlja latentnim u nekom prikrajku mentalne scenografije. Takva vrsta zaboravljanja analogna je rezultatu procesa tugovanja uslijed kojeg ljudi ponovno počinju živjeti svoje svakodnevne živote i ona se ustvari svodi na efikasne mehanizme za nošenje s problemima.

Usljedila je rasprava o jednoj konkurentskoj teoriji opraštanja, tzv. tezi o alternaciji Christophera Bennetta, prema kojoj opraštanje nije psihološki nego normativni fenomen u čijem je središtu otpuštanje sekundarnih dužnosti/obaveza (isprika, kajanje, reparacija, restitucija itd.), koje nastaju nakon što se netko ogriješi o primarne dužnosti ili obaveze (npr. nenanošenje štete). Bennett kritizira tu tezu na osnovi optužbe za cirkularnost jer teza pretpostavlja da otpuštamo obaveze kako bismo mogli psihološki oprostiti, a ne obratno. Također, Benatar tvrdi kako je oprost neki doživljaj, osjećaj ili stanje, a ne performativ ili normativni položaj. Ipak, opraštanje za Benataru ujedno ima i normativnu dimenziju jer prema njegovu gledištu netko može ne biti u poziciji da opravdano oprost ili može neopravdano (u preskriptivističkom smislu ne smije to učiniti) ne opraštati, tj. može biti moralno neprikladno nešto oprostiti ili ne.

Predavanje je završilo predstavljanjem sheme jednog moralnog algoritma koji služi kao putokaz za pitanje *smijem li ja oprostiti nekome za nešto što je taj napravio nekome drugome?*, a Benatar na to daje odgovor slijedeći sljedeće korake: Je li ta osoba u mogućnosti dati vlastito opraštanje? Ako da, je li ga dala? Ako da, je li to opraštanje moralno prikladno? Ako da, onda i ja smijem. Ako ne, onda ne smijem. Ali ako ga nije dala, a opraštanje je moralno prikladno, onda smijem. Ako ga pak osoba ne može dati jer je, recimo, mrtva, onda se trebamo zapitati što bi ona htjela. Ako bi htjela oprostiti, opet pitamo je li moralno prikladno i sl. Jedna primjedba može se istaknuti, a to je redundantnost stvarnog oprosta u prvom, tj. želje za opraštanjem u drugom primjeru, jer se valjanost nečije eligibilnosti za oprost procjenjuje s obzirom na moralnu prikladnost, što izuzima opraštanje iz sfere subjektivne odluke i podvodi ga pod neki objektivni moralni kriterij.

Stoga Benatar može reći da je, primjerice, oprost Gordona Wilsona teroristima neopravdan, tj. da je njegov oprost nemoralan. Wilson je bio poznati zagovornik mira u doba sjevernoirskih sukoba, koji je postao poznat pojavljujući se u medijima samo nekoliko sati nakon što mu je kći poginula na rukama uslijed IRA-ina bombaškog napada na lokalnu povorku izjavljujući *I bear no ill will. I bear no grudge*. Ipak, Benatar tvrdi kako takvi slučajevi svejedno mogu izazivati divljenje jer su primjeri nečega izuzetno teškog, tj. čina za koji je potreban izuzetan napor volje. Ali činjenica je da Gordon Wilson, metodistički kršćanin, uvjeren u to da će uskoro biti združen sa svojom kćeri u raj, zasigurno nije ulagao onoliki napor volje na nadvladavanje te situacije koliki bi trebao ulagati netko tko taj gubitak ne bi mogao umanjiti ili opravdati sličnim teološkim uvjerenjem. Također, unutar kršćanskog moralnog sustava koji je Wilson pratio, oprost je izraz najvećeg mogućeg moralnog čina i nikad nije neopravdan, dapače, tim je zaslužniji što je nepravda veća. I tu se postavlja problem za Benatarovu teoriju jer ona isključuje ogroman dio ljudi koji opraštaju na takav način, tj. čini njihovo opraštanje neopravdanim, iako kaže da je opraštanje osobni osjećaj. Također, ona time nepovratno odlazi preko granica svakodnevnog upotrebe s kojom je Benatar započeo, a time i isključuje ogroman dio populacije koja opraštanje koristi drugačije. Iako to ne mora biti presudan problem jer je moguće

reći da je velika većina ljudi nemoralna u tom pogledu jer je opraštanje nešto drugo, tj. ono što je Benatar definirao, a psihološki reziduum samo nešto slično ili tek nužni, ali ne i dovoljan uvjet opraštanja. Ali onda sasvim raskidamo s početnim fenomenom koji smo namjeravali analizirati i na njegovo mjesto postavljamo neki drugi. Naravno, unutar određenog tipa šire moralne teorije koja bi nosila dodatne pretpostavke o generalnim društveno-poželjnim ponašanjima, a čija bi kultivacija činila jedan od bitnih ciljeva moralnosti u tom sustavu na temelju toga što kao rezultat omogućuje društvo u kojemu si ljudi čine manje štete međusobno – unutar takvog tipa moralne teorije opraštanje može biti valjano ili nevaljano. Takva teorija bila bi konzekvencionalistička, ali mogli bismo konstruirati i deontološku teoriju, koja bi principijelno i rigidno podijelila djelovanja na ona kojima se može i ona kojima se ne može opraštati. Ali u oba slučaja govorili bismo o moralnosti na podlozi neke od tih moralnih teorija, a ne moralnosti naprosto na način na koji je o tome govorio Benatar. Iako se možda *prima facie* čini da naše moralne intuicije daju lakši prolaz ideji nevaljanosti ustezanja nekoga od opraštanja zbog nesrazmjernosti čina ogrješenja i reakcije pogođenoga, to je tako zbog društvenih okolnosti u kojima se tako ponašamo. Primjerice, možemo zamisliti društvo koje bi slijedilo sustav moralnosti unutar kojega nema mjesta opraštanju, bilo zato što bi se element pokajanja isključio kao nešto moguće bilo zato što bi teološko-soteriološki narativ toga društva ljestvicu zaslužnosti za osobno spasenje postavio toliko visoko da bi ju samo oni, za taj sustav, najmoralniji mogli doseći. U tom slučaju ni beznačajne transgresije ne bi zasluživale oprost. Pitanje je stoga u kojem smislu i na koji način oprost uopće možemo koncipirati kao normativan fenomen? Jer iz prethodnoga je izgledno da je opraštanje povezano s normativnom moralnošću, ali ako je fiksirano, fiksirano je samo unutar zasebnih sustava moralnosti. Također, čini se da psihološki aspekti opraštanja ovise o svjetonazorskim aspektima koji omogućuju njihovu ekspanziju i kontrakciju u smjeru pozadinskog pogleda na svijet. Ali ako se držimo Benatarove pretpostavljene definicije, tada ostavljamo prostor samo tim psihološkim aspektima, za koje možemo držati da su razumni ili nerazumni, ali je već teže ocjenjivati ih kao moralne ili nemoralne. U svakom slučaju, kao i kod mnogih

pojmovna, čini se da je i u opraštanju prisutno više dimenzija, od kojih se jedna odnosi na unutrašnje iskustvo i proživljavanje prestanka zamjerki nekome, a druga na komunikaciju tog stvarnog ili fingiranog prestajanja zamjerki.

Karlo Mikić

Ciklus predavanja

SAD! SUVREMENE ANALITIČKE DISKUSIJE

Institut za filozofiju, ak. god. 2018/2019.

U organizaciji Novoosnovanog udruženja studenata filozofije NOUS i Instituta za filozofiju u Zagrebu, tokom akademske godine 2018/2019 održan je niz predavanja iz područja suvremene analitičke filozofije. Svrha je predavanja približiti analitičku filozofsku tradiciju svim zainteresiranim studentima preddiplomskog, diplomskog i doktorskog studija filozofije, ali i drugim zainteresiranim studentima sa studijski povezanih područja istraživanja, ponajprije, psihologije i lingvistike.

Predavanja su održavana petkom u večernjim satima u prostorijama Instituta za filozofiju u Zagrebu (Vukovarska 54).

Ciklus predavanja 13. prosinca 2018. otvorio je doc. dr. sc. Tomislav Janović sa Hrvatskih studija. U svome izlaganju pod nazivom *Problem drugih umova u suvremenom ruhu*, profesor Janović približio nam je ovaj novo-stari filozofski problem koji datira još od Descartesa. Znanje o vlastitim mentalnim stanjima transparentno je i nekorigibilno no što je s umovima drugih ljudi? Kako znamo da drugi ljudi nisu zombiji koji se samo ponašaju poput nas? Ono po čemu zaključujemo na postojanje drugih umova manifestiranje je složenih obrazaca ponašanja nekog bića. Profesor Janović analizirao je i pojasnio složenu ulogu percepcije pri pripisivanju mentalnih stanja drugim ljudskim i neljudskim bićima. Publici je približen način percipiranja mentalnih stanja u životinja, robota, bolesnika, neprijatelja, gluhoonijemih osoba, grupa, mrtvih, bog/ova i, konačno, sebstva. Cijela priča lomi se oko dva glavna koncepta - percepcije koga ili čega kao *doers & vulnerable feelers*. U ovome sažetom pregledu ne možemo dublje ući u tematiku no zainteresiranima preporučamo knjigu Daniela Wagnera i Kurta Greya, usko povezanu s ovim izlaganjem, pod nazivom *The Mind Club - Who thinks, What Feels and Why It Matters*.

Drugo predavanje u ciklusu SAD-a održao je izv. prof. dr. sc. Goran Kardaš s Katedre za filozofiju ističnih naroda Odsjeka za filozofiju na FFZG-u. Profesor Kardaš izložio je komparativnu

analizu određenih karakteristika klasične indijske filozofije jezika i suvremene analitičke filozofije. Točnije, pokazao je da su pojedini indijski filozofi poznavali, odnosno bili svjesni problema koji je u klasičnoj analitičkog tradicijski poznat kao problem praznih termina te je izložio neka njihova rješenja.

Treće predavanje u nizu Suvremenih analitičkih diskusija održala je dr. sc. Dragana Sekulić pod nazivom *Može li biti logike?* U svome izlaganju profesorica Sekulić prikazala je kako se čini da postoje, ovisno o sadržaju o kojem zaključujemo, različita i ne uvijek logička, ali ipak ispravna pravila zaključivanja. Prema tome bilo je riječi o svojevrsnom sukobu formalne i neformalne logike, odnosno logike i psihologije zaključivanja. Što su heuristike i koje su uloge inferencijskih intuicija te trebamo li im dati prednost nad logikom i kada, središnja su pitanja izlaganja.

Četvrto predavanje održao je profesor dr. sc. Kristijan Krkač sa Zagrebačke škole ekonomije i menadžmenta. Filozofijom Ludwiga Wittgensteina bavi se već desecima godina, a ovoga puta za nas je pripremio opširno predavanje koje je podijelio u pet dijelova. U prvome dijelu uveo nas je u osnovne postavke Wittgensteinova pojma slike. U drugome dijelu vidjeli smo što to znači na primjeru Neckerove kocke. U trećem dijelu Krkač nam je pojasnio kako je Wittgenstein izmislio "smajlice" i da je to, kako sam kaže, kolosalno. U četvrtom dijelu govorio je o Wittgensteinovu patkozecu te, konačno, u petome dijelu približio nam je Wittgensteinov obrat od modela k modeliranju. Tema izlaganja time je smještena u kontekst cjeline Wittgensteinova rada, od *Tractatusa* i *Filozofijskih istraživanja*, uz mnoge vanjske takoreći izvanfilozofske utjecaje. Time je konačno omogućen prikaz slike i crteža u odnosu na tekst/jezičnu igru ne samo u cjelini njegove filozofije nego i u cjelini Wittgensteinovih izvanfilozofskih interesa i djelovanja.

Posljednje, peto predavanje u nizu predavanja SAD-a u ak. god. 2018/2019 održao je dr. sc. Dušan Dožudić s Instituta za filozofiju u Zagrebu pod nazivom *Propozicijski sadržaj i izravna referencija*. Priroda propozicijskog sadržaja sačinjava središnji spor unutar analitičke filozofije jezika. Izložene su dvije dominantne perspektive; jedna potječe od Fregea, a druga od Russella, a često se u literaturi naziva i millovskom perspektivom. U ovom izlaganju naglasak je bio stavljen na potonje, Russellovo

tumačenje, koje se često naziva i teorijom izravne referencije. U prvome je dijelu izlaganja izložen povijesni okvir navedene rasprave i njen terminološki okvir, koji je vrlo zbunjujuć. Potom je izloženo što je dovelo do dominacije fregeovske perspektive u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća te zašto je vremenom ona modificirana, pa i napuštena. Konačno, Dožudić je izložio kako je došlo do preokreta, odnosno dominacije teorije izravne referencije u drugoj polovici 20. st. Konačno, izloženi su i problemi takve teorije i neke relevantne strategije kojima pobornici takve teorije pribjegavaju.

Mihael Katavić

Ljetna škola

2. LJETNA ŠKOLA LOGIKE: JEZIK, ARGUMENTACIJA I KRITIČKO MIŠLJENJE

Filozofski fakultet, Rijeka, 23-28.9.2019.

Od 23. do 28. rujna 2019. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci održana je Druga ljetna škola logike u organizaciji Centra za logiku i teoriju odlučivanja Sveučilišta u Rijeci, Katedre za logiku i teoriju znanosti Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Rijeci i Udruge studenata *Furija*. Program ljetne škole obuhvaćao je širok spektar tema iz područja jezika, argumentacije i kritičkog mišljenja, a sastojao se od pozvanih predavanja, studentskih predavanja, radionica i okruglih stolova kojima su mogli nazočiti studenti svih godina studija, kao i ostali zainteresirani koji žele proširiti svoje znanje.

Prvi dan ljetne škole započeo je pozdravnim riječima Organizacijskoga odbora nakon kojega su uslijedila izlaganja na hrvatskom i engleskom jeziku.

Prvo izlaganje održala je dr. sc. Majda Trobok (Sveučilište u Rijeci) naziva *Metodologija u prirodnim znanostima i matematici: sličnosti i razlike*. Razlikujući kontekst otkrića od konteksta opravdanja, Trobok navodi kako se diskrepancija između matematike i prirodnih znanosti događa u kontekstu opravdanja uzevši u obzir to da matematika primjenjuje eksperimentalnu induktivnu, a prirodne znanosti deduktivnu metodu.

Martina Blečić (Sveučilište u Rijeci) održala je izlaganje naziva *Pragmatika: od forme do sadržaja* tijekom kojeg je predstavila kratku povijest filozofije jezika, kao i niz suvremenih problematika kojima se bavi pragmatika.

Tomislav Pauletig (Sveučilište u Rijeci) održao je izlaganje naziva *Što znamo o Lindi? Jaz između prirodnog i formalnog jezika*. Na primjeru misaonog eksperimenta o stanovitoj Lindi i teorije njemačkog psihologa Hertwig Gigerenzera, Pauletig navodi kako racionalnost i logičnost nisu sinonimi ukazujući na činjenicu da su ljudi svjesni napraviti konjunkcijsku pogrešku prilikom zaključivanja.

Drugi je dan započeo s pozvanim izlaganjem Duška Dožudića (Institut za filozofiju) s izlaganjem *Skepticizam u pogledu identiteta* u kojemu predstavlja probleme tradicionalne, ali metajezične koncepcije, tj. definicije identiteta kao relacije bilo među predmetima, bilo među imenima predmeta. Dožudić pokazuje kako su sve definicije identiteta koje imamo nezadovoljavajuće, jer su tradicionalne u svojim formulacijama ili cirkularne ili proturječne, a metajezične ili nevezane za naše intuicije o identitetu ili ako su vezane, onda pretpostavljaju tradicionalnu koncepciju i također ne vode nikamo.

Dr. sc. Igor Bajšanski (Sveučilište u Rijeci) održao je izlaganje naziva *Psihologija zaključivanja*. Bajšanski se osvrnuo na način na koji ljudi zaključuju praveći distinkciju između logičnosti, racionalnosti i razumnosti, ali i naglašavajući element psihičkog stresa kao uzrok negativnih ishoda prilikom zaključivanja.

Posljednje izlaganje drugoga dana održao je Tomislav Čop (Sveučilište u Rijeci) naziva *Kritičko mišljenje: mapiranje područja*. Čop je u svom izlaganju povezo teoriju Roberta Ennisa koji smatra da je razumsko reflektivno mišljenje fokusirano na odlučivanju što raditi ili u što vjerovati i jezgru kritičkoga mišljenja koja se sastoji od interpretacije, analize, evaluacije, zaključivanja, objašnjavanja i samoregulacije. Također, Čop se osvrnuo i na primjenu kritičkoga mišljenja u praksi, posebice u području umjetnosti.

Treći dan započeo je izlaganjem Gabriele Bašić (Sveučilište u Splitu) naziva *Uvod u pragmatijalektiku*. S konsenzualističke točke gledišta, Bašić je dala uvid u istoimenu teoriju koja pokušava odrediti jasna pravila razumne rasprave uzimajući u obzir filozofsku, teorijsku, analitičku i pragmatičku komponentu.

Iduće izlaganje održao je dr. sc. Nenad Smokrović (Sveučilište u Rijeci) naziva *Kritičko mišljenje i logika*. Smokrović se osvrnuo na problem normativnosti kritičkog mišljenja, kao i kriterija koji bi trebali biti zadovoljeni kako bismo isti mogli definirati. Također, naglasak je stavio na dvije generalne funkcije kritičkog mišljenja – testiranje koherentnosti i prosudbe načina formiranja vjerovanja.

David Grčki (Sveučilište u Rijeci) s izlaganjem naziva *Reasons, logic and rationality over time*. U svom izlaganju Grčki daje pregled različitih koncepcija racionalnosti unutar teorija

racionalnosti i odlučuje zastupati jednu od teorija dijakronijske racionalnosti, tvrdeći kako je zadržavanje intencije kroz neki dulji period vremena nužan uvjet za racionalno odlučivanje, nasuprot sinkronijskim pozicijama koje drže da je potrebna samo interna konzistentnost u svakom posebnom datom trenutku.

Četvrti dan započeo je izlaganjem dr. sc. Ines Skelac (Sveučilište u Zagrebu) naziva *Wittgenstein i pitanje značenja: od prirodnog jezika do umjetne inteligencije*. U svom izlaganju Skelac se osvrnula na razvoj filozofije jezika od sredine 20. stoljeća do danas, radeći jasnu distinkciju između prirodnog i formalnog jezika od kojih je potonja rezultirala napretkom u znanosti, posebice u području umjetne inteligencije.

Danilo Šuster (Sveučilište u Mariboru) u svom predavanju *Arguing from ignorance: the Good, the Bad and the Ugly* razmatra u kojim je slučajevima, tj. u kojim kontekstima opravdano zaključivati na negativne tvrdnje na osnovu neznanja ili manjka dokaza, a povezano s time i u kojim situacijama je teret dokazivanja na kojoj strani nekog spora.

Nadovezujući se na svoje prethodno predavanje, Gabriela Bašić (Sveučilište u Splitu) održala je radionicu *Argumentacija u teoriji i praksi*. Radionica je poseban naglasak stavljala na skup pravila koja se odnose na kritičku raspravu i kodeks ponašanja razumnih sudionika koja se trebaju zadovoljiti kako bismo mogli uspješno argumentirati.

Mia Biturajac (Sveučilište u Rijeci) u predavanju pod naslovom *Stoička logika* prikazala je ukratko što je sačinjavalo stoičku logiku u širem smislu, od teorije percepcije i formiranja suda, do pet valjanih oblika misli. Zatim je tematizirala mišljenja različitih pripadnika rimske Stoe i njihov zajednički stav prema logici i jezičnoj pedanteriji kao sekundarnima pravom nastojanju stoičke filozofije, koje se ogleda u postizanju dobrog života.

Peti dan ljetne škole započeo je izlaganjem dr. sc. Ines Skelac sa Sveučilišta u Zagrebu, naziva *Logika u prirodnom jeziku*. U svom izlaganju Skelac se osvrnula na slučajeve u kojima se forma rečenice znatno razlikuje od njenog sadržaja, potkrijepivši navedene slučajeve brojnim primjerima.

Okrugli stol naziva *Uloga i struktura kritičkog mišljenja* održali su dr. sc. Nenad Mišćević (Central European University), dr. sc. Nenad Smokrović (Sveučilište u Rijeci) i dr. sc. Danilo Šuster

(Sveučilište u Mariboru) tijekom kojega su zajedno sa sudionicima ljetne škole raspravljali o problematici kritičkog mišljenja i njejoj primjeni u obrazovanju.

Toni Kodžoman (Sveučilište u Rijeci) održao je izlaganje naziva *Informacijski paradoks?* Kodžoman je u svom izlaganju predstavio nekoliko aktualnih teorija koje nam pokušavaju dati odgovor na to što se događa s informacijom kada objekt (virtualna čestica ili antičestica nastala u blizini crne rupe) padne u crnu rupu i zašto nijedna teorija nije sasvim zadovoljavajuća uzevši u obzir temeljne postulate fizike od kojih svako objašnjenje mora odbaciti barem jedan.

Iva Magaš (Sveučilište u Rijeci) u svojem izlaganju *Kritičko mišljenje u obrazovanju* govorila je o nejasnim definicijama kritičkog mišljenja koje postoje u literaturi, te ih kritizirala kao o preširoke ili nedostatne. Kritičko mišljenje u nastavi razmatrala je unutar okvira četiriju predmeta: engleskog, filozofije, logike i etike, od kojih svi tvrde da razvijaju kritičko mišljenje. Magaš je tvrdila da je kritičko mišljenje, široko shvaćeno, i u podučavanju i u usvajanju jedan kompleksan fenomen koji se treba trenirati, za što je razvila analogiju s treningom karatea, primjećujući kako je za kompleksnije pokrete potrebno prvo savladati one jednostavnije.

Posljednji dan Ljetne škole održalo se izlaganje Krešimira Gracina naziva *Kritičko mišljenje u nastavi logike*. Profesor Gracin koji radi u zagrebačkom MIOC-u, jedan od umova iza kurikularne reforme za logiku i filozofiju, održao je predavanje o uvođenju kritičkog mišljenja u nastavu logike. Kritičko mišljenje prikazano je kao niz vrijednosti i navika u mišljenju koji je teško jasno definirati, ali lako oprimjeriti. Iako logika sama ne sadrži kritičko mišljenje, već može biti i niz pravila za izvođenje zaključaka koji je moguće i slijepo pratiti, prof. Gracin ilustrirao je kako se poticanjem djece na opažanje neobičnosti u pravilima logike, retoričkih trikova u načinu na koji se prezentiraju argumenti i poticanje na raspravu o tome je li ono što ih se uči u logici doista model ispravnog razmišljanja može u djeci i u nastavi logike potaknuti razvitak kritičkog mišljenja.

Druga ljetna škola završena je svečanim riječima Organizacijskoga odbora i druženjem tijekom kojega su se

razmjenjivala vlastita opažanja, iskustva i korisni savjeti za nadolazeću Ljetnu školu logike.

**Ana Grbić-Ćurčić,
Karlo Mikić,
Dajan Plačković**

Pozvana predavanja

3. SIMPOZIJ O SNAZI EVOLUCIJSKE MISLI – Jerry COYNE

Zagreb, 2018.

Ovaj izvještaj pokriva tri predavanja koja je održao američki profesor biologije i popularizator znanosti Jerry A. Coyne sa Sveučilišta u Chicagu i Marylandu, u sklopu 3. *Simpozija o snazi evolucijske misli* koji je trajao od 15. do 17. listopada 2018. Prva dva predavanja nose naslove njegovih dviju knjiga na iste teme. Prvo se predavanje održalo u Velikoj dvorani Kina Europa, drugo u PMF-ovoj dvorani A2, zgrade na Horvatovcu, a treće u dvorani D7 na FFZG-u.

I.

Prvo predavanje naslova *Vjera protiv činjenica: zašto su znanost i religija nespojive* je bilo usmjereno protiv općeprihvaćene teze akomodacionizma, tj. ideje o zasebnim i ne-preklapajućim domenama znanosti i religije (poznate kao NOMA – Non-overlapping magisteria), te Coyneovim razlozima zašto znanost i religija u principu ne mogu biti pomirene i zašto ljudi to barem podsvjesno osjećaju, što dovodi do religioznog odbacivanja znanosti kada to postane prihvaćeno i od strane vjernika. Predavanje završava napadom na poimanje vjere kao vrline.

Coyne je započeo s par statističkih podataka s ciljem pokazivanja određenih tendencijskih korelacija. Naime, 80% Amerikanaca ne vjeruje u evoluciju, dok se samo njih 7% izjašnjavaju kao ateisti ili agnostici. Nasuprot tome, 93% članova američke Akademije za prirodne znanosti, najstarije istraživačke institucije toga tipa u SAD-u se izjašnjavaju kao agnostici ili ateisti. Uz to, 55% Amerikanaca ne vjeruje u kompatibilnost znanosti i vjere, te 64% njih bi uskratilo vjerovanje onim znanstvenim činjenicama za koje se pokaže da proturječe njihovoj vjeri. Također, prema Gallupovoj anketi iz 2017. 38% Amerikanaca pristaje uz kreacionizam “mlade Zemlje”, isto toliko ih drži gledište teističke evolucije, dok tek 19% prihvaća poziciju darvinističke evolucije, a ostatak nema nikakvo mišljenje o tome.

Coyne zatim kreće u obrazlaganje svoje pozicije da znanost i vjera nisi kompatibilni, prikazivanjem na koji način znanstveni rezultati obaraju religijska vjerovanja. Primjeri koje je razmatrao bili su kršćansko vjerovanje u kvalitativnu razliku između ljudi i svih ostalih životinja, te povijesnost biblijskog mita o židovskom egzodusu iz Egipta. Znanost je za Coynea u svojoj srži skeptička aktivnost, pri čemu je našao prikladan citat Richarda Feynmana koji kaže da je znanost naš pokušaj da se prestanemo samozavaravati, a sami smo najlakša meta zavaravanja. Religija, s druge strane, olakšava i pospješuje načine samozavaravanja, držeći se svojih dogmi, vjere u autoritet povijesnih i živućih osoba ili objave. Vjera je za Coynea vjerovanje u ono za što nemamo dokaze. Često pitanje koje se sada postavlja je kako je onda samim znanstvenicima, kao ljudima skepticima, onda moguće biti vjernicima? Coyne odgovara pozivanjem na koncept kompartmentalizacije, tj. imanja međusobno nespojivih gledišta, koja se zadržavaju u odvojenim ladicama, tj. u svijesti takvog vjernika-znanstvenika se ne približavaju kako se njihovo proturječje ne bi objelodanilo. Takvim znanstvenicima, da se ne bi našli na udaru kognitivnih disonanci, američki povjesničar znanosti i evolucijski biolog William Provine poručio je da prilikom ulaska u crkvu svoje mozgove odlože na ulazu. Međutim, najveće protivljenje NOMA gledište ne dolazi iz redova znanstvenika, nego teologa, jer oni ne prihvaćaju da je jedini sadržaj religije moral, a ne i objašnjenje svijeta i stvarnosti. Dosljedni teolozi su svjesni da primjerice Biblija itekako daje činjenične tvrdnje, kao što su one o postojanju boga, raja i pakla, Isusovog tjelesnog uskrsnuća, svoje nadahnutosti vlastitih tekstova bogom, itd. A svjesni su i ozbiljnosti tih činjeničnih tvrdnji, prateći diktum poslanice Korinćanima 15:13-14: "Ako li nema uskrsnuća mrtvih, onda ni Krist nije uskrsnuo! Ako li Krist nije uskrsnuo, onda je neosnovano naše propovijedanje, neosnovana je i naša vjera."

Coyne adresira više različitih nekompatibilnosti znanosti i vjere, redom: metodološku, filozofsku i nekompatibilnost po pitanju rezultata. Metodološka nepodudarnost zasniva se na različitim vrijednostima koji oblikuju konceptualnu djelatnost tih pothvata. Naime, tvrdi Coyne, iz perspektive znanosti vjera je porok, dok je za religiju vrlina. Znanost je, nadalje, opovrgljiva, a vjera neopovrgljiva (pitanje je kako bi se, mimo svetih spisa,

arbitriralo nad pitanjem je li Isus zaista bio sin božji ili samo prorok), što izražava sljedećom mišlju: "Neki vjernici su fundamentalisti po pitanje svega, ali su zato gotovo svi vjernici fundamentalisti po pitanju nečega". Ta neopovrgljivost je prema Coyneu podloga za kojih 41 000 različitih denominacija samo kršćanstva u svijetu, koje nemaju objektivnih kriterija pobijanja konstitutivnih vjerovanja koja ih diferenciraju od drugih sekti. Nasuprot tome, znanost je kumulativna, te iako u njoj postoje različita mišljenja, neka vremenom ispadaju formiranjem konsenzusa oko određenih pitanja. Štoviše, Coyne tvrdi kako je jedini pokretački i razvojni impuls kojega teologija ima također djelo znanosti, jer se njezine stavke i formulacije mijenjaju kroz postupno prihvaćanje različitih znanstvenih otkrića. Što se tiče rezultata, materijalizam i naturalizam u znanostima nisu bile apriorne pretpostavke, nego rezultati iskustva, a isto iskustvo je pokazali kako nema znanstvenih dokaza za ključne religijske tvrdnje, a religijske pretpostavke ili priječe znanstveno istraživanje ili ako ga ne priječe ne potiču postavljanje daljnjih hipoteza i predviđanja jer nisu plodonosne.

Nakon toga Coyne je prešao na ono što naziva teološkim trikovima, a koji su usmjereni prema zamagljivanju sukoba između znanosti i religije. Prvi takav trik svodi se na alegorijsko tumačenje svetih spisa, tj. metaforizaciju njihovih tvrdnji. Međutim, prema katoličkom Katekizmu Crkva i dalje vjeruje da su Adam i Eva bili stvarni, povijesni preci svih ljudi; što je i za očekivati, jer ako Adam i Eva nisu postojali onda učenje o prvobitnom grijehu gubi svoje uporište, pa je i Isus umro samo zbog nekakve metafore. Tendencija koju fundamentalna teologija u svom dijalogu sa razvojem znanosti pokazuje je odbacivanje značenja koje je bilo pridavano tvrdnjama koje je znanost falsificirala, te pridavanje tim tvrdnjama novog, metaforičkog značenja, koje je često neopovrgljivo. Drugi trik odnosi se na instrumentalizaciju i religijsko prebojavanje, te svojatanje i racionalizaciju nekih zdravorazumskih stavova u koje ljudi ionako vjeruje, npr. tvrdnja da nitko ne želi umrijeti, ili da je dobro pomagati svom bližnjem. Idući trik nastupa u obliku izmišljanja stvari pred empirijskom građom koja ne potvrđuje religijska predviđanja; npr. odsutnost božjih intervencija iz svakodnevnog života vjernika opravdava se pretpostavkom o njegovoj skrivenosti i kušnjama koje postavlja

pred njih. Naredni trik očituje se u preuzimanju rezultata znanosti. Pa tako imamo teološke koncepcije koje prihvaćaju evoluciju kao činjenicu i iz toga zaključuju na božju uzvišenost, mudrost i ostala svojstva u superlativu jer je stvorio svijet koji nije pasivan nego samoregulirajući. Dok se posljednji trik, u pomanjkanju drugih sredstava, svodi na običan *tu quoque* pristup znanosti, prikazujući znanost kao jednako utemeljeno na vjeri, baš poput religije, tj. priznajući svoju epistemološku grešnost ali prozivajući znanstvenike za to da su jednako loši kao i oni, što je i neformalna i formalna greška omogućena ekvivokacijom relevantnih pojmova.

Coyne na osnovu prethodnog zaključuje kako nema i ne može postojati dijalog između znanosti i religije, već samo monolog kojim bi prva dekonstruirala drugu. Suprotan smjer je nemoguć jer vjera nema čime pridonijeti znanosti, zbog nepostojanja potrebe za natprirodnim hipotezama. Zastupajući stav o principijelnoj nemogućnosti reformiranja religije po pitanju njenih dogmatičnih temelja, Coyne navodi i citat liberalnog Pape Franje, prema kojemu “duh znatiželje nije dobar”. Međutim, duh znatiželje, a ne duh vjere je ono što nam omogućuje da nadrastemo različite ograničenosti interpretacija po pitanju fenomena kao što su scijentologija, NLO otmice ili “cargo kultovi”. Aura društvenog konformizma legitimizira “pakt” o dobrim odnosima i nenadapanju između znanosti i vjere, što je prvenstveno religijska inicijativa sada kada je znanost u naponu snage, iako ju je ista ta religija htjela ugušiti (i neke njezine inačice to i danas žele u različitim dijelovima svijeta) kada je kao svojeglavo dijete počela izlaziti izvan religijom dopuštenih okvira i utvrđivati činjenice koje s njenim pozicijama nisu bile u skladu.

II.

Drugo predavanje u nizu naslovljeno *Zašto je evolucija istinita (i zašto je mnogi odbacuju)* Coyne započeo je nadovezujući se na prethodno predavanje lamentacijom zbog toga što većina ljudi koja prihvaća ili odbacuje evolucijsku teoriju to ne čini na osnovu činjenica nego na religijskim razlozima ili zbog političke afilijacije, a u pitanju je vrhovno intelektualno postignuće čovječanstva koje je vitalno za sva biološka objašnjenja i koje

objašnjava krajnje podrijetlo ne samo nas nego svih vrsta i u potpori kojemu stoji raznolika i začuđujuća dokazna građa. On tvrdi kako svaka organizacija koja podržava i promiče kreacionizam ili inteligentni dizajn je anti-evolucijski nastrojena iz religijske motivacije, a naveo je i anketni podatak da 63% Amerikanaca vjeruje u anđele iako nikakva znanstvena evidencija ne govori u prilog njihovom postojanju, dok samo 19% vjeruje u valjanost evolucijske teorije uz svu dostupnu evidenciju. Gotovo jednak broj ispitanika (64%) priznao je da bi u situaciji sukoba religijskog vjerovanja i empirijskog rezultata odbacili taj rezultat. Takav stav stran je znanstvenom pogledu na svijetu, primjećuje Coyne, jer znanost ne operira s apsolutnim pojmom istinitosti, već tek provizionalnim, do trenutka evidencijalne prevage suprotstavljenoj hipotezi. Međutim, takva prevaga u kontekstu evolucijske teorije ne nazire se.

Ostatak predavanja Coyne je samo prolazio kroz primjere koji govore u prilog tome da se evolucija događa i to postepeno, na koji način funkcionira specijacija i kakva se sve predviđanja daju formulirati na temelju teorije evolucije, a koja su do sada potvrđena te kakva evidencija bi opovrgla teoriju. Predviđanja koja je Coyne direktno obrađivao tiču se razvoja kompleksnijih oblika života kroz vrijeme i zajedničkih evolucijskih predaka, tj. "karika koje nedostaju" između makroevolucijskih faza. Međutim, s obzirom na izuzetno veliku količinu vremena potrebnu za većinu vidljivih evolucijskih procesa, umjesto predikcija formuliraju se tzv. 'retrodikcije', tj. hipoteze o prošlim procesima čiji se tragovi onda uzimaju kao konfirmacija hipoteze. Najveći broj primjera u potporu teze o razvoju sve kompleksnijih oblika života tiče se vestigijalnih, tj. 'mrtvih' gena. Mrtvi geni su geni koji su tokom evolucije prestali biti aktivni na fenotipskoj razini jer za njih više nije bilo potrebe, iako ostaju prisutni kao dio genetskih informacija i povremeno se mogu aktivirati uslijed mutacija. Prema Coyneu naša je DNK "groblje naših predaka", a 30-40% gena više nije aktivno. To možemo promatrati na primjeru konja kojima se ponekad javljaju atavistički prsti pored kopita, koja su sama ustvari rezultat selekcije nad preostalim prstom. Također, interspecijalni razvoj života možemo pratiti i u razvojnim fazama embrija i fetusa različitih sisavaca. Primjerice, embrij delfina star dvadeset i četiri dana ima vidljive stražnje noge, dok duplo stariji

više nema jer su ti geni utišani, dok ljudske fetuse u periodu od šesnaestog tjedna do osmog mjeseca gestacije krasi lanugo, tj. dlaka ili krzno koje prije rođenja otpada, a isti fenomen javlja se kod fetusa kitova i novorođenčetima tuljana i slonova. Druga teza ticala se porijekla vrsta u rodovima predaka nad kojima se ponekad vršila dodatna specijacija, tj. rodovi su se račvali. Prema tome, trebali bismo moći pronaći tragove mijenjanja ili raslojavanja vrsta u fosilnom zapisu i oblike koji povezuju moderne vrste sa njihovim zajedničkim precima, iako tek jedna u sto ili tisuću vrsta koje su ikada živjele ostavljaju svoje fosilne tragove. Primjer prvoga su fosilni ostaci sinornithosaurusa i srodnih vrsta, koji datiraju iz krede, starosti otprilike 122-125 milijuna godina, dok su najstarije poznate ptice stare oko 80 milijuna godina. Primjer drugoga je basilosaur koji je kao morska životinja imao peraje ali su se unutar peraja nalazile kosti i zglobovi nekadašnjih prstiju koji su koristili njegovim kopnenim precima. Ostatak takvih zakržljalih i beskorisnih udova je nešto što kreacionizam ne može objasniti bez upliva neznanstvenih ili ad hoc pretpostavki. Dodatno spomenute retrodikcije odnose se na biogeografiju. Naime, oceanski vulkanski otoci nemaju endemskih kopnenih životinja ili vodozemaca, ali zato obiluju primjerima bilja, ptica, insekata i vodenih životinja koje su mogle doputovati tamo, a vrste najsličnije njima mogu se pronaći na najbližem kopnu.

Nasuprot tome, može se formirati mnogo hipoteza od kojih bi potvrđivanje samo jedne moglo opovrgnuti teoriju evolucije, poput: nalaženja fosila određenih vrsti u krivom geološkom razdoblju, adaptacije u jednoj vrsti koje služe samo nekoj drugoj, općeniti manjak genetske varijacije u vrstama, adaptacije koje ne bi mogle nastati postepenim procesima, potpun rascjep u filogenetskim odnosima na temelju morfoloških ili genetskih primjera ili evolucija "pravog" altruističkog ponašanja među jedinkama nedruštvenih vrsti koje nisu u srodstvu. No, ni za jednu od takvih hipoteza nema evidencije. Nasuprot tome, zaključuje Coyne, anatomija obiluje protuprimjerima kreacionizmu i inteligentnom dizajnu u obliku tzv. lošeg dizajna, poput prostate, koju je usporedio sa provođenjem kanalizacije usred igrališta, ili naših mišića koji se još nisu stigli u potpunosti priviknuti na uspravan hod pa stoga proživljavamo bolove u leđima.

III.

17. listopada 2018. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu održalo se treće i posljednje predavanje Jerryja Coynea, pod imenom "Ne, nemate slobodnu volju", unutar trećeg simpozija o snazi evolucijske misli. Predavanje je, kao što se iz naslova može iščitati, obuhvaćalo problem slobodne volje, koju Coyne u potpunosti odbacuje kao trik ili iluziju uma. Cijelo predavanje se dakle, iako dosta populistički izvedeno, svodi na to da je naš svijet u potpunosti determiniran te Coyne navodi razloge zašto je tomu tako i zašto sloboda volje ne može postojati. Također navodi razna kriva shvaćanja determinizma te nudi različite pozitivne implikacije determinizma u kontekstu ponašanja i društva.

Coyne navodi dvije definicije slobode volje, od kojih je prva vjera u neku komponentu van posljedice (determinizma i fizike), dok druga definicija podrazumijeva drugačiju odluku u određenom trenutku, odnosno da bismo primjerice vraćanjem u prošlost donijeli drugu odluku. Dakle ovdje je riječ o dualizmu između slobodne volje, koja je neovisna o zakonima fizike i gdje je um neovisan o mozgu, i determinizma odnosno naturalizma, gdje su sva naša ponašanja upravljana od strane zakona fizike. Coyne dalje grana determinizam na inkompatibilizam, gdje slobodna volja nije kompatibilna s determinizmom ili zakonima fizike, i na kompatibilizam, gdje je slobodna volja kompatibilna s idejom determinizma. On se opredjeljuje za inkompatibilizam tvrdeći da je to jedino realna moguća pozicija. Također Coyne povlači paralelu između libertarijanske interpretacije slobodne volje i vjere u mnogim religijama gdje sami odabiremo spasenje, što rezultira argumentom za postojanje moralnog zla. Sloboda izbora je dakle u našim rukama i o tome ovisi jesmo li grešnici ili nismo.

Coyne navodi studiju o dva svijeta, A i B, gdje je A svijet kauzalnosti, a B svijet libertarijanske slobodne volje, pitajući se je li uopće moguće biti moralan u svijetu A. Prema ljudima iz svijeta B, mi nismo moralno odgovorni za ono što činimo, no Coyne tvrdi da unatoč tome što živimo u determiniranome svijetu bivamo odgovornima za naše postupke, ali u tom slučaju nismo moralno odgovorni jer to implicira da smo mogli birati hoćemo li činiti moralno ili nemoralno. Drugim riječima, odgovornost ne nestaje

determiniranim svijetom, iako se lišavamo moralne odgovornosti koja se veže za slobodu volje, odnosno izbor.

Inkompatibilizam kojeg zagovara Coyne može se dokazati u prvim principima, odnosno fizici, eksperimentima u vremenima voljnim odlukama, kao što je to u slučaju studije Libeta. Sve u svemu, Coyne tvrdi da je mozak taj koji odlučuje, a to potkrepljuje eksperimentima koji se svode na ukazivanje na to da moždana djelatnost prethodi svjesnim odlukama. Dodatan dokaz tomu je i razdvajanje mozga što razdvaja svijest, no i *alien hand syndrome*, Cotardov sindrom i tako dalje.

Dalje braneći determinizam, Coyne navodi šest tipičnih miskonceptija o njemu i slobodi volje, odnosno da nas (1) vjerovanje u determinizam čini apatičnima i nihilističnima; (2) vjerovanje u determinizam tjera da varamo i ponašamo se loše; (3) vjerovanje u determinizam odrješuje odgovornosti, te da (4) vjerovanje u determinizam znači da je sve predvidljivo, da (5) vjerovanje u determinizam odrješuje odgovornosti i posljednje, da (6) determinizam smatra da je bespotrebno pokušavati promijeniti ljudski um.

Također da bi potkopao kompatibilistički pristup problemu, Coyne ga uspoređuje s teologijom, tvrdeći da (1) sve postaje metafora, (2) da je krivo znati istinu o svijetu jer može dovesti do nemoralnog ponašanja, (3) da ljudi više nisu posebni, (4) da ne možemo bez osjećaja slobodne volje i tako dalje, dok s druge strane determinizam biva određen trima odlikama, odnosno da je on (1) istinit, (2) isključuje slobodnu volju iz računice (primjerice, u pogledu homoseksualaca koji su "krivo odabrali"), te da (3) determinizam ima ozbiljne posljedice na naš kriminalni sistem. Osim navedenoga, determinističko uvjerenje ima i svoje druge prednosti poput manjka krivnje za pojedince, smanjenje egotizma, smanjenje mržnje i gnjeva prema drugima te više empatije.

Cijelo predavanje, kao i cijeli ciklus tribina bili su posjećeni u velikome broju, što u konačnici niti ne začuđuje s obzirom na aktualnost teme i predavačev takozvani *pop* pristup. Unatoč tolikom broju posjetitelja, sama predavanja bila su pretežno *nagovornog* i zabavnog karaktera, što sa sobom povlači određenu dozu neozbiljnosti, *showmanshipa* i naprosto ridikuliziranja druge strane, u ovom slučaju religije, što samo po sebi nije loše, no

manjak argumentacije i kritičke pozicije spram vlastitih stajališta učinio je cijeli ciklus manje profesionalnijim nego što je on to mogao biti.

**Karlo Mikić,
Augustin Kvočić**

Pozvano predavanje

UMJETNOST I DIZAJN U PRIRODI – Tomislav TERZIN

Nastavnički odsjek Likovne akademije, Zagreb, 2018.

Prvo predavanje u sklopu projekta PLATO ALU – čiji je cilj u akademski diskurs uvesti inače neobrađivane, nesvakidašnje i kontroverzne teme te o njima potaknuti rasprave – na Nastavničkom odsjeku Akademije likovnih umjetnosti održao je 1. lipnja 2018. kontroverzni profesor biologije Tomislav Terzin s kanadskog Sveučilišta u Alberti. Terzin je većinu svog predavanja proveo kritizirajući evolucijsku teoriju iz perspektive inteligentnog dizajna i onoga za što smatra da je sadržaj i funkcija kršćanskog morala, ali na kraju je zakoračio i na „stepenicu iznad”, tj. kreacionizam. Neki od prigovora teoriji evolucije koje je Terzin obrađivao bili su sljedeći:

- 1) Evolucija ne može objasniti početke života niti može objasniti DNK tehnologiju i mašineriju DNK, koja je isuviše kompleksna da bi bila djelo slučajnosti. Također, DNK je gotovo identičan u svim živim organizmima, od bakterije do čovjeka, što sprječava ideju o njezinoj evoluciji. Nasuprot tome, kreacionistička teza objašnjava život u skladu s teološkim naukom o stvaranju.
- 2) Pčele imaju nevjerojatnu sposobnost komunikacije i poznato je njihovo korištenje jezika, matematike i geometrije prilikom komuniciranja s drugim radilicama o mjestima na kojima se nalaze hranidbeni resursi.
- 3) S darvinističkim evolucijskim okvirom koji odstupa od karakterističnih obilježja vrste uzima deskriptivno kao puke mutacije, biologija je izgubila svoju normativnu dimenziju u kojoj figuriraju pitanja poput svrhe prema kojoj su organizmi orijentirani. Ideja funkcije strana je evolucijskoj teoriji jer prema njoj sve nastaje slučajnim mutacijama.

- 4) Milijuni primjera različitih vidljivih obrazaca oblika i šara u različitim vrstama upućuju na dublji smisao postojanja. Nemoguće je da su svi ti obrasci nastali slučajno. Kada promatramo neke proizvode i uočavamo njihovu sličnost, zaključujemo da ili imaju istog dizajnera ili da se netko ugledao na prvobitni dizajn. No, evolucionisti misle da su genetski nepovezane vrste koje imaju nevjerojatno morfološku sličnost nastale pukim slučajem.
- 5) Darwinizam pretpostavlja proces postupne, ujednačene evolucije. Međutim, u fosilnom zapisu postoje slojevi u kojima se vrste pojavljuju odjednom, bez predaka u vidu starijih vrsta koje su im neposredno prethodile. Primjer je toga tzv. kambrijska eksplozija.
- 6) Znanost je u stanju sintetizirati organske molekule, ali nije u stanju proizvesti život.
- 7) Teorija evolucije zastarjela je relikvija 19. stoljeća temeljena je na ateističko-prosvjetiteljskim idealima tog doba, a proširena je akademskim svijetom u doba velikog zamaha industrijskog kapitalizma koji je trebao ljudima oduzeti duhovnu dimenziju života kako bi ih reducirao na potrošače koji samo razmišljaju o robama jer je sve što postoji materijalizam. Ateizam je neprirodno stanje za čovjeka i ateističko se društvo nužno i moralno degenerira.
- 8) Vrste su stvorene ovakve kakve jesu, a njihove su mutacije ustvari kvarenje inicijalnih savršenih formi. Ta disformacija događa se zbog genetske malformacije koju uzrokuje Sotona petljajući po genetskom kodu živih organizama.
- 9) Materijalizam i evolucija ne mogu objasniti podrijetlo inteligentnog ponašanja inteligentnih životinjskih vrsta, ali kreacionizam može idejom da je Bog stvarao te vrste prema vlastitoj inteligenciji.

- 10) U fizici ne postoji takav otpor teizmu kao što postoji u biologiji koja je indoktrinirana ateizmom. Fizičari nemaju problema s postuliranjem krajnjeg subjekta zbog potrebe kvantne teorije, a također je priznato antropičko načelo prema kojem su temeljne konstante ovog svemira uređene na takav način da bi on mogao podržavati inteligentan život.

Za odgovor na neke od tih Terzinovih primjedbi okrenuli smo se drugom američkom evulucijskom biologu i filozofu znanosti Massimu Pigliucciju, a njegovo mišljenje o tome nalazi se u intervjuu koji je Uredništvo časopisa vodilo s njim. Ipak, na neke od tih tvrdnji mogu odgovoriti i laici u biologiji pa prođimo ukratko kroz njih:

- 1) Ni kreacionizam ne može objasniti početak života. Iako se teorija evolucije primarno niti ne bavi počecima života kao svojim predmetom, nego mehanizmima razvoja postojećih vrsta od prošlih tijekom vremena, nije isključeno da će jednoga dana naturalistička znanost dati odgovor na pitanje o podrijetlu i načinu postanka prvobitnog života, a trenutno se za objašnjenje abiogeneze sukobljava više od deset različitih znanstvenih teorija, pri čemu teološke ideje nisu uzimane u obzir. Kreacionizam bez evidencije postulira Božje stvaranje života, kao što materijalistička znanost trenutno postulira stvaranje života iz nežive materije. Njegovo objašnjenje nije pravo objašnjenje i ovisi o prihvaćanju logički neskladnih ideja o Bogu kao savršenom biću kojem ništa ne nedostaje i ideje o Bogu kao stvaraocu svijeta. Ali čak i kada bi sve nepobitno upućivalo na dizajn u prirodi, ništa ne opravdava skok u zaključivanju s potrebne „više inteligencije” na judeo-kršćanskog Boga klasičnog teizma.
- 2) Nevjerojatno je da bi Bog pčelama dao tako nevjerojatne sposobnosti preciznog računanja i komunikacije o lokaciji peludi, a da pritom iste te pčele u skoro 90% slučajeva uopće ne reagiraju na dobivene informacije nego se oslanjaju na vlastitu memoriju i nasumično traganje jer je

energija potrebna za procesuiranje tih društveno dobivenih informacija veća od metoda koje se oslanjaju na individualne napore.

- 3) Pitanje svrhovitosti nije empirijsko pitanje jer se ne može provjeravati, a i ideja teleologije odbačena je još za vrijeme novovjekovne prirodne filozofije. Znanost je s razlogom deskriptivna, a ne normativna jer nastoji opisati i objasniti uzročne mehanizme na način na koji djeluju unutar našeg iskustva. Također, evolucija ne pretpostavlja randomizirani kaos slučajnosti nego randomizirane mutacije koje nastupaju u relativno stabilnim okolnostima okoliša u kojem se organizmi nalaze, pri čemu prirodna selekcija favorizira preživljavanje one mutacije koja organizmima dopušta bolju prilagođenost okolišu u kojem se nalaze.
- 4) Slučajnost obrazaca u prirodi suprotstavlja se ideji o malom broju optimalnih rješenja i nužnosti fizikalnih i kemijskih procesa u njihovoj podlozi. Što se tiče fenotipskih sličnosti genetski različitih vrsti, uputno je napraviti analogiju s lingvistikom, u kojoj nitko ne bi pomislio da su slučajna morfološka, fonetska i semantička jednakost riječi *dog* u engleskom i sada već izumrlom mbabaram jeziku australskih Aboridžina znak njihove unutrašnje povezanosti. Ali opet, ideja o malobrojnosti optimalnih rješenja tu igra ulogu pri objašnjenju spontanog nastanka različitih evolucijski neovisnih fenomena, poput oka.
- 5) Terzin ni u jednom trenutku ne identificira teoriju evolucije s kojom želi raspravljati, iako su mnoge njegove kritike upućene ranijim oblicima teorije kakva je bila od 19. do polovice 20. st., kada su sami evolucijski biolozi na osnovi evolucijske evidencije i argumentacije počeli mijenjati dogmatiku tada službene moderne sinteze. Za primjere neujednačenosti fosilnog zapisa sami su evolucijski biolozi nudili različita rješenja, od razloga zbog kojih se određeni fosili nisu sačuvali pa sve do

interpretacije fosilnog zapisa *at face value*, tako da su se izmjenjivali dugi periodi stabilnosti vrsta isprekidani, u geološkim razmjerima, kratkim probojem u proliferaciji vrsta. To je tvrdnja teorije punktualnog ekvilibrija. Ali čak i kada bismo prihvatili stvaranje svih tih vrsti ni iz čega, nameće se pitanje o smislu izumiranja nebrojenih vrsta do sada, kao i o trenutnom izumiranju 60% svjetskih vrsta u posljednjih par desetljeća.

- 6) Imamo izvještaje o postignućima sintetičke biologije i organske kemije, gdje su znanstvenici uspjeli stvoriti samoreplicirajuće molekule RNK koje putem RNK enzima vlastite genetske zapise pretvaraju u protein, kao i nova DNK slova X i Y (pored od početaka života identičnih G, T, C i A), što im omogućuje stvoriti organizme koji prije nisu mogli postojati.
- 7) Teorija evolucije nije *a priori* nepomirljiva s različitim metafizičkim pozicijama koje nisu materijalističke. A ideja da ateizam vodi u nemoral, iako danas ni ne zaslužuje pažnju, empirijski je opovrgnuta religijskim i nereligijskim primjerom. Prvi se tiče budizma kao religije većine stanovnika Južne Azije i Dalekog Istoka koja se ne oslanja na koncept stvoritelja ili vrhovnog božanstva, a druga je primjer nordijskih zemalja koje su kronično ateističke i ireligiozne, a životni im je standard u svakom pogledu pri vrhu svjetskih država.
- 8) Ako pretpostavljamo da su natprirodne sile nematerijalne, postavlja se problem interakcije između nematerijalnih agenata i materijalnih predmeta. Ako se malo razmisli shvatit će se da ne može postojati uzrokovanje između takvih, kategorijalno različitih entiteta.
- 9) Kreacionizam ne može objasniti podrijetlo neinteligentnog ponašanja kako inteligentnih tako i neinteligentnih životinjskih vrsta.

- 10) Promatrač potreban za utvrđivanje kolapsa kvantnih valova u fizici ne mora biti čovjek ili ikakav svjesni subjekt, nego bilo kakav instrument koji samom svojom atomskom strukturom zadire u strukturu mjenjenog atoma. Antropičko se pak načelo može objasniti bez utjecanja kreacionizmu, postuliranjem beskonačnog broja paralelnih svemira u kojima vrijede sve moguće vrijednosti dotičnih svemirskih konstanti, a naš je tek jedan od onih koji podržavaju ovakav oblik života.

Na samom kraju ovog neuobičajenog izvještaja želim se dotaknuti popularnog pitanja zabrane slobode govora u određenim situacijama inače liberalnih društava, tj. *no-platforming* inicijativi, kojom se želi spriječiti javno istupanje određenih neliberalnih aktera ili onih za koje se prosuđuje da bi njihov utjecaj mogao biti oprečan idealima slobodnog društva ili općenito društvenoj dobrobiti. Terzinova sklonost različitim teorijama zavjere i nekritičko miješanje i korištenje tehničkih primjera iz molekularne biologije, genetike i zoologije s predmodernim svjetonazorom široj neakademskoj publici može izgledati itekako zavodljivo. Međutim, ostracizam i zabrana govora, iako kratkoročno, može spriječiti ili barem usporiti širenje određenih informacija i mišljenja za koje se iz nekog razloga smatra da su nepodobne, ima za dugotrajni učinak postavljanje i navikavanje na loše prakse cenzure koja se može stotruko obiti o glavu onome tko ju provodi. Također, u dijelu stanovništva koji je skloniji identifikaciji s takvim mišljenjima stvara se revolt i osjećaj resantimana zbog viđenja da ga različite elite odvojene od njegovih interesa sputavaju pri pokušaju izražavanja. Zato mislim da se pseudoznanost ne bi trebala braniti, ali se njezino pojavljivanje u javnosti definitivno ne treba ostaviti neregulirano. U idealnom slučaju prije javnog nastupa nekog takvog suprotna bi strana trebala istupiti upozoravajući i dekonstruirajući ideje unaprijed jer čak i ako se drugo mišljenje da nakon izlaganja, psihološka su istraživanja pokazala da ljudi teže konzervativizmu u pogledu svojih vjerovanja koja je, jednom kad su prihvaćena, teško izbrisati iz svijesti te da ljudi ne provode njihovu reviziju čim izgube originalnu potporu za njih. U nastupu takvih aktera uvijek bi trebalo imate spremne stručnjake iz područja u pitanju koji bi

bili sposobni odgovoriti u ime znanstvenog konsenzusa na probleme koji se postavljaju i kritike koje se tom konsenzusu upućuju.

Karlo Mikić